

Република България
ИКОНОМИЧЕСКИ
И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ

**АНАЛИЗ НА НЕРАВЕНСТВАТА В
ОБРАЗОВАНИЕТО И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ
ПАЗАРА НА ТРУДА В БЪЛГАРИЯ.
РЕШЕНИЯ ЗА ПРЕНАСТРОЙВАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА КЪМ
ПРИЛОЖИМОСТ НА ЗНАНИЯТА И ФОРМИРАНЕ
НА СОЦИАЛНИ УМЕНИЯ**

(разработен по предложение на Президента на Република
България)

София
септември 2024 г.

На основание чл. 5, ал. 1 и във връзка с чл. 4, ал. 1, т. 5 от Закона за Икономически и социален съвет с писмо вх. № РД-08-7/18.01.2024 г. Президентът на Република България предложи на Икономическия и социален съвет разработването на „Анализ на неравенствата в образованието и отражението им върху пазара на труда в България. Решения за пренастройване на образователната система към приложимост на знанията и формиране на социални умения“.

Във връзка с решение на Председателския съвет и на Пленарната сесия, временно действаща комисия с председател Ивелин Желязков (група I – работодатели), и членове Теодор Дечев (група I – работодатели), Любослав Костов и Атанас Кацарчев (група II – работници и служители) и Офелия Кънева и Костадин Коларов (група III – граждански сектор) пое разработването на възложения анализ.

За докладчици по акта бяха определени Теодор Дечев, Любослав Костов и Костадин Коларов. Работата на докладчиците бе подпомогната от експертите Емил Рогов, Росица Макелова, Евгени Станимиров.

Временната комисия проведе четири заседания на 21 май 2024 г., 19 юни 2024 г., 5 юли 2024 г. и 26 юли 2024 г., на които бе обсъден и приет проект на анализ.

На своята пленарна сесия на 11 септември 2024 г. Икономическият и социален съвет прие настоящия анализ.

Съдържание

1. Основни изводи и препоръки	6
2. Общ преглед на мястото на България в глобалната картина на неравенствата по доходи....	12
2.1. Използвани измерителни параметри за неравенствата при доходите в България, света като цяло и Европейския съюз	12
2.2. Отражението на данъчната система върху неравенствата в България	15
2.3. Сравнение на нивото на неравенствата в България и усреднените данни за целия СВЯТ преди плащане на данъците	18
2.4. Сравнение на нивото на неравенствата в България и усреднените данни за Европейския съюз преди плащане на данъците	19
3. Неравенствата в образованието. Източници на данни за неравенствата в образованието в глобален сравнителен план. Идентифицирани неравенства в образованието, според възприетите дефиниции.....	22
3.1. За образователните неравенства и източниците на данни	22
3.2. Сравнителен анализ на образователните неравенства: ЕС, Източна Европа, България	25
3.3. Икономически и социално-обусловени причини за образователните неравенства	38
3.4. Възможни политики за намаляване на образователните неравенства: опитът на държави, постигнали сравнително ниски неравенства.	41
3.5. Идентифицирани несъответствия между образователен статус и потребностите на пазара на труда в България. Несъответствия между търсене и предлагане на работни места. Последствия от неравенствата в образованието и отраженията им върху пазара на труда.....	45
4. Пазар на труда – текуща картина, прогнози и несъответствия	47
4.1. Потребности от работна сила	47
4.2. Фактори, обуславящи несъответствията на пазара на труда.....	49
4.3. Образование.....	50
4.4. Фактори, обуславящи несъответствията на професионалната квалификация и търсенето на труд.....	53
4.5. Образователното неравенство като фактор за несъответствието между структурата на професионалната квалификация и структурата на търсене на труд.....	54
5. Решения за пренастройване на образователната система към приложимост на знанията и формиране на социални умения.....	55
6. Използвани източници	62

Използвани съкращения

АЗ	Агенция по заетостта
АИКБ	Асоциация на индустриалния капитал в България
БВП	Брутен вътрешен продукт
ВУЗ	Висше учебно заведение
ЕС	Европейски съюз
ЕСФ+	Европейския социален фонд плюс
ИСО	Индивидуални сметки за обучение
ИСС	Икономически и социален съвет
НМД	Национална мрежа за децата
НСИ	Национален статистически институт
ОГРДВ	Образование и грижи в ранна детска възраст
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ООН	Организация на обединените нации
ОП НОИР	Оперативна програма "Наука и образование за интелигентен растеж"
ПОО	Професионално образование и обучение
СППОО	Списък на професиите за професионално образование и обучение
СФОК	Секторните или специфичните фондове за обучение и квалификация
EU-LFS	EU-Labour Force Survey, проучване на работната сила на ЕС
NEETs	Not in Education, Employment or Training, младежи, които не работят, не учат и не са на стаж или обучение
PIRLS	Progress in International Reading Literacy Study, международно изследване на качеството на четене и разбирането на текст (четивна грамотност)
PISA	Programme for International Student Assessment, Програма за международно оценяване на учениците
EU-SILC	European Union Survey on Income and Living Conditions, Проучване на Европейския съюз за доходите и условията на живот
STEM	Science, technology, engineering, and mathematics, обобщаващ термин, използван за групирането на дисциплини от природните науки, технологиите, инженерните науки и математиката

TIMSS Trends in International Mathematics and Science Study, международно
мониторингово изследване на качеството на училищното обучение по
математика и природни науки

1. Основни изводи и препоръки

Правото на образование е основно и неотменимо и уредено в чл. 53 от Конституцията. Водещото при него е, че то е подчинено на интересите на личността, едва след това идват интересите на обществото.

1.1. Несъмнено в България се откриват образователни неравенства, които се дължат, както на неравенства на доходите, така и на други фактори. Едновременно с това, трябва да се признае, че българската държава е положила значителни усилия и е предприела реални мерки за преодоляване в значителна степен на ефектите от подобни неравенства, особено в рамките на задължителното основно образование.

България отчита напредък по редица индикатори за включване в образование в рамките на десетгодишен период.

Тук трябва да се отбележи положителната роля в последно време на промените през 2016 и 2022 г. на държавните изисквания за придобиване на професионалната квалификация „учител“ и промените във възрастта за посещение на детска градина, подкрепени от социалните партньори.

Също така, трябва да се държи сметка, че не са докрай изпълнени задължения по поети международни ангажименти за предоставяне на качествено и достъпно образование (включително по Целите за устойчиво развитие на ООН) и трябва да продължат действията по изпълнение на съответните национални програмни документи в тази насока.

Остават и проблемни области, по които няма регистриран напредък, като въпроса за дела на децата в предучилищното образование и обучението на възрастни.

1.2. Трябва да се подчертае, че много от проблемите в българското образование, които по принцип често се третират като неравенства или като резултат от неравенства (най-вече неравенства в доходите), всъщност са резултат от културни различия между отношението към образованието на обществото като цяло и на някои социални групи, които са маргинализирани или се намират на ръба на социалното изключване. Тази съществена разлика трябва да се прави, защото в идентифицирането на същността на този проблем е и ключът към търсенето на средства за решаването му.

Разбира се, трябва да се държи сметка за децата, които са в риск от бедност и социално изключване, в контекста на развитието на съществуващите мерки за подкрепата им, основана на мултиинституционалния подход.

Направеният анализ още един път показва, че активната работа за изучаване на българския език от деца, за които той не е майчин, трябва да започва още в предучилищния етап на образованието им. Това би била реална предпоставка за постигане на равен старт в началното образование.

1.3. Несъмнено има различия в подготовката на учениците в различните училища. Има точни данни за успеваемостта във всички училища, както и за приемния бал след матурата в седми клас, които показват големи диспропорции между отделните училища. Този проблем е особено контрастен в столицата, където има много голям брой училища и тези диспропорции са най-ясно различими. Като не изключваме значението на разликите, дължащи се на личните качества на учениците, не може да се отхвърли твърдението, че има значителна разлика в престижността на отделните училища, като една от главните причини за това е (основателната) убеденост на ученици и особено родители в различното качество и ниво на преподаването в тях.

1.4. Необходимо е провеждане на по-фокусирана квалификационна и мотивационна политика и по отношение на ръководствата на училищата и преподавателите, чрез която да се подкрепят училищата, особено тези с ниски резултати. Както обучението, така и продължаващата квалификация на учителите и директорите, трябва да бъдат планирани в цялостна визия, с фокус върху постигането на резултати и ефективност.

1.5. Видима е необходимостта от разработване и прилагане на мерки за преодоляване на социалната и комуникативната изостаналост на децата от рисковите групи. Удачно е да се засили ролята на образователните и културни медиатори, както и образователните медиатори да бъдат включени като „професия“ в Списъка на професиите за професионално образование и обучение (СППОО).

1.6. Очевидно е, че са необходими допълнителни мерки за повишаване на привлекателността и на преподавателските места в професионалните гимназии, и на

местата на учениците. Необходими са и допълнителни инвестиции в материалната база и усилия за повишаване на нивото на преподаване и на качеството на преподавания материал.

Към момента, в България има сериозен дял на преподавателския персонал над 50-годишна възраст, което означава, че в краткосрочна и в дългосрочна перспектива, редица преподаватели ще се пенсионираат и ще оставят образователната система в критично състояние. Вече ясно усетения и отчетен недостиг на учители в определени професионални сфери, както и в определени населени места, ще се изостри допълнително след излизането на голям брой учители от състава на работната сила.

Вижда се необходимостта от поддържане на определен темп на навлизане на нови преподаватели в образователната система, както и нуждата от задържане на тези, които са в трудоспособна възраст.

1.7. Ниската популярност на професионалното образование, въпреки последователното увеличаване на броя на местата в професионалните гимназии в тях, е един от факторите с най-неблагоприятно отражение върху пазара на труда, особено в областта на техническите професии.

Завършилите средно образование с придобита професионална квалификация отчитат по-високи нива на заетост спрямо завършили средно общо образование. Благодарение на обнародвания през март 2024 г. Закон за изменение и допълнение на Закона за професионалното образование и обучение е постигнат напредък по идентифицираните от ИСС проблеми, свързани с усвояването на професионални компетентности за адаптация към изменящия се характер на работните места (в т.ч. за използване на информационните технологии), валидиране на професионални знания, умения и компетентности, разширяване на възможностите за професионално обучение за навършилите 16 години лица чрез регламентиране на обучение от разстояние в електронна среда. В същото време остават слабости в системата на професионалното образование, преодоляването на които ще способства за успешната интеграция на пазара на труда и повишаване на заетостта. Необходимо е да се продължат дейностите по:

- данните за потребностите от работна сила (вкл. изисквани умения) трябва да се интегрират в план-приема на професионалното (вкл. и на висшето образование);

- увеличаването на броя на така наречените STEM¹ паралелки, което също ще допринесе за туширане на ефектите от диспропорциите в средното образование (в случая не само в професионалното образование, но и в профилираните паралелки) върху пазара на труда;
- увеличаване на дела на дуалните паралелки и цялостно реформиране на тази система в съответствие с идентифицираните проблеми по прилагането на Наредба № 1.

1.8. Един от успехите в областта на професионалното образование е създаването на „защитени паралелки“ по важни специалности, за които поради печалните реалности на състоянието на професионалното ни образование и поради скептичността на обществената оценка на перспективността на тези най-често много важни за индустрията специалности, не може да се събере нормативно предвиденият брой ученици за една „стандартна“ паралелка.

„Защитеността“, все пак, не може да компенсира външните за образователната система фактори, определящи интереса към дадено професионално образование, като равнището на заплащане на специалистите с определена професия.

Възможността да се сформират паралелки и с по-малък брой ученици е положителен факт. Остава обаче необходимостта и спрямо „защитените“ паралелки да се приложат посочените по-горе общи мерки за подобряване на качеството и престижа на професионалното образование.

1.9. С оглед на изключително ниския дял на възрастното население, което участва в образование и обучение (което е особено ниско сред безработните, хората с увреждания или тези с по-ниски равнища на образование и умения, определени етнически групи и хората, живеещи в селски и отдалечени райони) следва да се насърчава ученето през целия живот. ИСС подкрепя приемане на нов закон, който да регламентира развитието на уменията на лица в трудоспособна възраст, който ще гарантира усвояването на т.нар.

¹ STEM е наложила се в ЕС абревиатура за „природни науки, математика и статистика, информационни и комуникационни технологии, инженерство, производство и строителство“

„меки умения“, които включват социални умения и ключови компетентности (вкл. за насърчаване на предприемаческия потенциал на лицата).

Секторните или специфичните фондове за обучение и квалификация (СФОК) са се доказали като инструмент за финансиране на формално и неформално обучение, насочено към осигуряване на заетост или преход към по-качествена заетост. Прилагането на СФОК в България ще допринесе за използване и увеличаване на потенциала на трудоспособното население и формиране на нагласа за заетост и просперитет чрез приложение на търсени на трудовия пазар умения.

Необходимо е да се работи по концепция за въвеждане на СФОК в Република България с цел постигане на съгласие между работодателските организации, синдикатите и държавата за тяхното изграждане, функциониране и управление.

Необходимо е въвеждане на индивидуални сметки за обучение (ИСО) и на микроуверения, което ще гарантира и прилагането в страната на Препоръките на Съвета на Европейския съюз относно индивидуалните сметки за обучение и микроуверенията за учене през целия живот и пригодност за заетост.

Подкрепяме вече създадената работна група (с участието на социалните партньори) за разработване на Пътна карта за въвеждане на ИСО, за регламентирано въвеждането на ИСО, вкл. и пилотното им тестване в отраслите/браншовете, заплашени от намаляване на заетостта в резултат от зеления и дигиталния преход.

Микроуверенията могат да действат като важен инструмент за валидиране на компетентности от неформално и самостоятелно учене, които са търсени на пазара на труда. Поради това следва да се разработи нормативна рамка за тяхното въвеждане в българската обучителна и образователна практика, след консултация със социалните партньори, институциите за ПОО и институциите на пазара на труда (Министерство на труда и социалната политика и Агенция по заетостта). Микроуверенията следва да се подкрепени от услуги за ориентиране и консултиране, за да се идентифицират предложения за обучение на групи, които по-трудно се интегрират на пазара на труда (в т.ч. мигранти, бежанци, лица с ниска степен на образование, лица без квалификация и други групи в неравностойно положение). ИСС предлага в кратък срок да бъде създадена работна група с участие на социалните партньори, която да разработи визираната по-горе нормативна рамка.

1.10. Трябва да се отбележи, че в областта на висшето образование, неравенствата в доходите имат по-осезаемо влияние, отколкото в областта на средното, както и за основното образование.

Поставянето на финансирането на висшите училища в пряка зависимост от броя на обучаваните студенти води до политика на изключителна толерантност към ангажираността на студентите към учебния процес с една единствена цел – привличане и задържане на максимален брой студенти. Това, разбира се, рефлектира върху качеството на подготовката на съответните специалисти.

1.11. Назряла е необходимостта да се заделят финансови ресурси, с които да се осигурят стипендии за студентите от специалностите, които са признати като важни за нормалното състояние на пазара на труда и за функционирането на различните индустрии, при условие, че те поемат определени ангажименти да работят за компании, регистрирани в България определен разумен срок от време. Стипендиите за тези студенти трябва да са не по-малки от минималната работна заплата за страната и разбира се трябва да бъдат функция и на техния успех в учебния процес, както и на други фактори.

1.12. Възможните мерки и действия за реформиране на образователната система към приложимост на знания и формиране на социални умения обхващат различни направления, в т.ч.:

- информационно обезпечаване на потребностите от умения, в т.ч.: инструменти за проучване на ниво сектор и регион;
- мерки за подобряване на професионалното образование и обучение, сред които система за проследяване на реализацията на завършилите професионална гимназия, засилване ролята на местната власт, система за външно оценяване на качеството на ПОО;
- Подобряване на системата за обучение на възрастни; и други, подробно представени в настоящия анализ.

2. Общ преглед на мястото на България в глобалната картина на неравенствата по доходи

В България несъмнено съществуват неравенства в доходите, които се регистрират и измерват чрез съответните статистически параметри. Най-големият, може да се каже основният ръст на неравенствата в доходите е натрупан в периода 1989 – 1995 г., което напълно отговаря на настъпилите през този период промени в икономиката на страната и в структурата на собствеността.

Констатираните неравенства обаче не могат да бъдат смятани за основна и ключова причина за неравенствата в образованието, на първо място поради значителните усилия на българската държава да осигури равен достъп до образование.

2.1. Използвани измерителни параметри за неравенствата при доходите в България, света като цяло и Европейския съюз

За да се представи картината на неравенствата в доходите в България, в това число и в сравнителен план спрямо света като цяло и спрямо усреднените данни за Европейския съюз, са използвани статистически параметри като: коефициент на Джини, дял от доходите на най-богатите 10% от населението, дял от доходите на най-богатите 1% от населението, дял от доходите на най-богатите 0,1% от населението, дял от доходите на 50% най-бедни от населението и съотношението Палма².

Данните за България са използвани и във варианта ПРЕДИ плащане на данъците и във вариант СЛЕД плащане на данъците, като сравнението им показва ясно, че данъчната система в България, независимо от вида ѝ доста осезаемо редуцира неравенствата в доходите за страната.

² Данните са извлечени от базите данни на Световната банка за неравенствата: World Inequality Database (WID.world) – Incomes before tax (2023); World Bank Poverty and Inequality Platform – Incomes after tax or consumption (2024), (Виж: <https://ourworldindata.org/economic-inequality>) като и едните и другите са сравнени с данните от Eurostat. Базите данни на Световната банка бяха предпочетени и поради по-широкия им географски обхват – те представят данни за целия свят, а не само за Европа. На посочения адрес може да се видят използваните данни за неравенствата в доходите, включително и за България, като те и направените сравнения са илюстрирани със съответните диаграми. (Виж: Дечев, Теодор, България в мозайката на глобалните неравенства – бази данни, таблици и диаграми, ИК ВУСИ, 2024 г., <https://www.ised.bg/>).

Съотношението Палма е измерител на неравенството в доходите, при който делът от доходите на 10 % най-богати се разделя на дела от доходите на най-бедните 40 %. По-високите му стойности говорят за по-голямо неравенство.

В периода 1980 – 2023 г., коефициентът на Джини преди заплащане на данъци за България варира от абсолютния си минимум – 0,29 през 1988 г. до 0,51 през 1994 г., 0,55 през 2017, 2018, 2019 г., за да се установи на 0,53 през 2023 г. В крайна сметка, налице е повишаване на коефициента за края на разглеждания интервал спрямо началото с 0,24.

Ако бъде разгледана ретроспективно в исторически план, динамиката на коефициента на Джини в България преди заплащане на данъци, могат да се обособят няколко периода.

Първият е от 1980 г. (от когато разполагаме с данни за коефициента на Джини у нас) до 1988 г. По това време, с всички резерви към статистическите данни в една тоталитарна държава, в страната е налице ниско ниво на коефициента на Джини – между 0,33 през 1980 г. до историческия минимум от 0,29 през 1988 г. с един локален максимум през 1982 г., когато коефициентът е 0,35. Това състояние на нещата може лесно да се обясни със съществуващия егалитаризъм в тоталитарното общество, още повече, че голяма част от привилегиите на управляващата прослойка не могат да бъдат „уловени“ и измерени с имуществената статистика.

Следва периодът от 1989 до 1995 г. През 1989 г., коефициентът на Джини бележи скок – от 0,29 през 1988 г. на 0,33 през 1989 г. Това първо „отгласване“ на Коефициента от ниските нива от тоталитарната епоха би могло да се обясни с легализирането на частната стопанска дейност – на 13 януари 1989 г. е публикуван прословутият Указ № 56 на Държавния съвет на Народна република България за стопанската дейност, с който се разрешава създаването на частни предприятия под формата на така наречената „фирмена организация“.

През следващите години коефициентът на Джини расте със същото темпо, за да достигне 0,51 през 1995 г. Това е лесно обяснимо със започналата промяна в структурата на собствеността и с протичащите процеси на имуществена диференциация в хода на прехода към пазарна икономика³.

³ Тук трябва да се отбележи един интересен факт. Едно историческо събитие, за което по силата на „инерционното мислене“ би трябвало да се очаква, че ще доведе до нарастване на неравенствата в сферата на доходите – масовата приватизация с инвестиционни бонове. По данни на Агенцията за приватизационен и следприватизационен контрол в Република България:

„През 1996 – 1997 година Центърът за масова приватизация към Министерския съвет извърши приватизация на държавни предприятия чрез инвестиционни бонове. За продажба бяха предложени пакети акции от 1050 предприятия, в резултат на което са раздържавени активи в размер на 14,58 % от общите активи на държавните предприятия или 22,08 % от подлежащите на приватизация активи“.

Информация за приватизационния процес в България (актуализация към 31 декември 2013 г.), Агенция за приватизационен и следприватизационен контрол в Република България,

Извършената масова приватизация през 1996 – 1997 г. изобщо не довежда до повишаване на коефициента на Джини, напротив – през 1995 г. започва намаляване на коефициента на Джини, което през 2000 г. ще стигне до локален минимум със стойност 0,46 за целия останал исторически период, чак до 2023 г.

От 2000-та до 2013 г., стойността на коефициента на Джини преди заплащане на данъците за България влиза в своеобразно плато с преобладаваща стойност 0,47. Това продължава до 2013 г. включително. Интересно е, че нито огромното икономическо оживление в периода 2001 – 2007 г., нито Световната финансова и икономическа криза в периода 2008 – 2013 г., са се отразили на размера на коефициента на Джини.

От 2013 до 2023 г. сме свидетели на нов етап на ръст на коефициента на Джини, респективно на неравенствата в България. През 2015 г. е достигнат дотогавашния исторически максимум от 0,51 за 1995 г., а през 2017, 2018 и 2019 г. е достигнат абсолютният максимум за целия разглеждан период от 1980 до 2023 г., със стойност на коефициента на Джини преди плащане на данъците в размер на 0,55. Следва леко намаление до 0,53 през 2023 г.

Сравнението на динамиката на коефициента на Джини преди заплащане на данъците за България със съотношението на Палма преди плащане на данъците показва голямо сходство, като отново е налице нарастване на показателя във времето и съответно на регистрираните по този начин неравенства.

И при съотношението на Палма, историческият минимум за целия разглеждан период от 1980 до 2018 г. (до когато има данни за коефициента на Палма преди плащане на данъците в базата данни за неравенствата на Световната банка) е 0,91 за 1988 г.

Аналогично на коефициента на Джини, съотношението на Палма започва да расте през 1989 г. със стойност 1,22, за да стигне до първия си локален максимум през 1995 г. – 3,46. Следва намаляване на стойността на съотношението на Палма преди плащане на данъци за България до 2000 г., когато тя достига 2,63.

Между 2000 и 2013 г., стойността на съотношението на Палма, първоначално много плавно стига до 2,99 през 2006 г., за да слезе след това на 2,81 през 2013 г. След това следва отново нарастване на коефициента на Палма преди плащане на данъци за България, който достига 4,16 през 2017 г. и спада на 4,14 през 2018 г.

Вижда се, че тези два различни показателя за измерване на неравенствата следват едни и същи тенденции през разглеждания исторически период.

2.2. Отражението на данъчната система върху неравенствата в България

Няма съмнение, че данъчната система оказва силно влияние върху неравенствата в България, като това се вижда от размера на показателите, с които мерим неравенствата. За съжаление, не разполагаме с данни за размера на коефициента на Джини след заплащане на данъците за периода преди 1992 г. и не можем да проследим динамиката на коефициента на Джини през последните години на тоталитарния режим и през първите две-три години на прехода.

През 1992 г., коефициентът на Джини след заплащане на данъците в България е 0,31 (срещу коефициент на Джини от 0,44 преди плащане на данъците).

До 1995 г., когато имаме локален максимум на коефициента на Джини преди заплащане на данъците, коефициентът на Джини след плащане на данъците расте несравнимо по-плавно и достига 0,321 през същата година. Коефициентът на Джини след плащане на данъците е нараснал спрямо 1992 г. едва с 0,011, докато същият коефициент преди плащане на данъците е нараснал с 0,7. Съотношението между двата коефициента на Джини за България, преди и след плащане на данъците, нараства от 1,42 през 1992 г. до 1,59 през 1995 г.

За разлика от коефициента на Джини преди плащане на данъците, същият коефициент след заплащане на данъците отбелязва своя локален максимум не през 1995, а през 2006 – 2007 г., когато достига стойност 0,36. От 2008 до 2012 г., той се движи в границите между 0,34 и 0,36.

И тук, както и при коефициента на Джини преди плащане на данъците, е трудно да се открие някакво влияние върху неравенствата нито на периода на силно икономическо оживление от 2001 до 2007 г., нито на световната икономическа и финансова криза от 2008 до 2013 г.

Нещо повече, не се забелязва практическо отражение върху коефициента на Джини след заплащане на данъците, на преминаването към плосък данък с ниска данъчна ставка от 10% през 2008 г.

Размерът на коефициента на Джини след заплащане на данъците започва да расте едва след 2013 г., като няма изразена година с максимум, а има своеобразно плато от 2016 до 2020 г. включително, когато стойността на коефициента „осцилира“ между 0,41 и 0,40.

През 2021 коефициентът на Джини след плащане на данъци е със стойност 0,39, за да слезе на 0,37 през 2023 г.

Като разглеждаме съотношението на размера на коефициента на Джини преди плащането на данъци и коефициента на Джини след плащането им, констатираме, че то има най-голяма стойност през 1995 г., равна на 1,59.

Най-ниско е това съотношение през 2013 г. и е равно на 1,27. През 2016 и 2020 г. стойността на съотношението между двата коефициента отново достига два локални минимума от по 1,29. През 2023 г. съотношението на размера на коефициента на Джини преди плащането на данъци и коефициента на Джини след плащането им е 1,43.

Всичко това показва, че данъчната система има силно влияние върху намаляването на неравенствата в Република България.

Поведението на съотношението на Палма след заплащане на данъците за България е съвсем сходно с това на коефициента на Джини след плащане на данъците. В периода 1992 – 2007 г. съотношението на Палма нараства изключително плавно и с много малка стъпка, от 1,16 през 1992 до 1,52 през 2007 г. Съотношението на Палма след заплащане на данъците, достига локален максимум една година след коефициента на Джини – през 2007 г.

След това, до 2011 г. следва намаляване и задържане на стойността на съотношението на Палма след плащане на данъците за България, като през 2008 г., тя спада на 1,31, а през 2011 г. възлиза на 1,36.

От 2012 г. започва нов растеж на съотношението на Палма след плащане на данъците за България, като през 2012 г. стойността му доста рязко се увеличава на 1,49 и расте до 2018 г., когато достига 1,98.

В периода 2019 – 2021 г., стойността на съотношението Палма след заплащане на данъците намалява и се колебае, като през 2021 г. възлиза на 1,75.

За ролята на данъчната система за намаляване на неравенствата в сферата на доходите в България, говори фактът, че пропорцията между съотношението на Палма преди плащане на данъците и съотношението на Палма след заплащането им се движи в интервала 1,82 – 2,84, като медианната средна величина е 2,07. Най-голямата стойност на съотношението на Палма след плащане на данъци е през 1995 г. – 2,84 (!), а най-ниската е през 2013 г. – 1,82. Вижда се, че този параметър се намалява средно два пъти под влиянието на преразпределителните функции на данъчната система.

Трябва да се отбележи, че статистическите данни категорично показват, че и други индикатори, използвани за измерване на неравенствата в доходите и тяхната динамика ясно сочат, че преразпределението, което се осъществява чрез работа на данъчната система и съответно – чрез публичните разходи, правени със събраните средства намалява съществено неравенствата в сферата на доходите.

Така например, делът от доходите на 10-те процента най-богати хора в България преди плащане на данъците е нараснал от 21,38 % през 1980 г. (историческият минимум е през 1988 г. – 17,52 %) до 44,19 % през 2018 г. Само че, през целия период от 1992 до 2018 г. за който разполагаме със сравнителни данни, данъчното преразпределение е намалявало дела от доходите на 10-те процента най-богати между 1,31 и 1,61 пъти. Най-ниска е стойността на съотношението на дела на 10% най-богати преди и след данъци през 2010 и 2013 г., като възлиза на 1,31. Най-висока е същата стойност през знаковата 1995 г., когато възлиза на 1,61.

Размерът на дела от доходите на 10-те процента най-богати в България след плащане на данъците е 24,74% през 1992 г. (срещу 32,56% в случая преди плащане на данъците), достига локален максимум от 27,95% през 2007 г., бележи занижаване до 26,03% през 2011 г. и след това отново започва да расте, за да стигне до исторически максимум през 2020 г. от 32,57%. През 2021 г. обаче този показател слиза на 29,90%.

При показателя „дял на най-бедните 50% от доходите“, данъчното преразпределение води до съществено увеличаване на дела на най-бедните 50 процента от населението. Съотношението на дела от доходите на най-бедните 50% преди данъци към дела на най-бедните 50% след данъци е най-нисък през вече многократно посочваната и коментирана 1995 г. и възлиза на 0,62. Най-високо е съотношението и съответно - най-осезаемо, е преразпределението през 2013 година, когато възлиза на 0,77.

Всъщност, ако изключим периода 1994 – 1997 г., когато съотношението между дела от доходите на най-бедните 50% преди данъци към дела на най-бедните 50% след данъци „осцилира“ между 0,62 и 0,66 и периода 2017 – 2018 г., когато стойностите са 0,68 и 0,69, през останалото време, разглежданото съотношение се движи плавно в интервала 0,70 – 0,74 с изключение на споменатата вече 2013 г. с нейното съотношение 0,77.

2.3. Сравнение на нивото на неравенствата в България и усреднените данни за целия СВЯТ преди плащане на данъците

За съжаление не е възможно да се направи сравнение между различните показатели, с които правим оценка на нивото на неравенствата в доходите СЛЕД плащането на данъците. Базите данни на Световната Банка не предлагат подобна информация, което би трябвало да отдадем на несъмнено голямата сложност при наличието на различна данъчна система и различни данъчни ставки във всяка отделна страна по земното кълбо.

По тази причина, тук се предлага сравнение между България и СВЕТА като цяло, базиращо се на данните за различните показатели ПРЕДИ плащане на данъците.

В глобален план, коефициентът на Джини преди плащане на данъците се движи в много тесен стойностен интервал – между 0,67 и 0,71. Интересното е, че в периода 1980 – 1987 г., коефициентът на Джини за света е 0,69. Следва период от 1988 до 1995 г., когато коефициентът възлиза на 0,70. От 1996 до 2003 г., коефициентът на Джини е 0,71 (с изключение на 1997 г. когато е 0,70). От 2004 г. започва много плавно спадане на коефициента на Джини в световен мащаб, като в периода 2004 – 2007 г. е 0,70; през 2008 г. е 0,69; в периода 2009 – 2013 г. е 0,68; в периода 2014 – 2021 г. коефициентът на Джини за света преди плащане на данъци е 0,67 с изключение на 2019 г., когато е регистриран исторически минимум от 0,66.

Както се вижда, поведението на коефициента на Джини преди плащане на данъците за СВЕТА е много статично. Размахът на статистическия ред е едва 0,04. За разлика от усреднените данни за света, динамиката на коефициента на Джини преди плащане на данъците за България е много по-голяма. Все пак, нека забележим, че в наблюдавания времеви прозорец, коефициентът на Джини за света бележи лек спад надолу, докато в България той расте и символизира увеличаващите се неравенства⁴.

Факт е, че коефициентът на Джини преди плащане на данъци за България е по-нисък от коефициента на Джини за целия свят за целия разглеждан исторически период 1980 – 2021 г. Съотношението между коефициента на Джини за целия свят преди плащане на данъци и същия коефициент за България се движи между максимума от 2,41 през 1988 г. и минимума от 1,22 през 2017 и 2018 г. През първата година на разглеждания

⁴ Всъщност, тенденцията за леко намаляване на коефициента на Джини в световен мащаб се дължи най-вече на протичащите структурни изменения в икономиката и обществото на Индия, които са основният двигател на намаляването на неравенствата в глобален план.

период – 1980, съотношението е било 2,09, а през 2021 г. стойността на въпросното съотношение възлиза на 1,22.

Съотношението на Палма преди данъци за целия свят се движи между максималната си стойност от 13,88 за 1980 г. до минимума от 10,53 за 2019 г. Близки до максималните са стойности на коефициента в периода 1988 – 1996 г., като през 1988 г. той възлиза на 13,38, а през 1996 г. е 13,52, като през 1994 г. достига локален максимум от 13,83. Пак близки до максималните са и стойностите през 1999 – 2003 г., като коефициентът варира от 13,42 за 1999 г. до 13,52 през 2003 г. Подобно на Джини и тук има корекция надолу в показателя от 80-те години насам, докато поведението на същия показател в България се влошава.

Пропорцията между съотношението на Палма за света преди плащане на данъци и същото съотношение на Палма за България постоянно намалява. През 1980 г., стойността на коефициента на Палма за света надхвърля българската 11,76 пъти. През 2018 г. пропорцията е 2,58 пъти в „полза“ на света. Най-голяма е стойността на съотношението между двата коефициента през 1988 г., когато е възлизила на 14,70 пъти. Най-ниска е през 2018 г., когато е била 2,58 пъти.

2.4. Сравнение на нивото на неравенствата в България и усреднените данни за Европейския съюз преди плащане на данъците

Подобно на данните за показателите, измерващи неравенствата в доходите на ниво обобщени данни за целия свят, положението при измерването на неравенствата в доходите усреднено за Европейския съюз, се характеризира с много ниска динамика на коефициента на Джини и на съотношението Палма.

Несъмнено, имуществените неравенства в Европейския съюз са най-ниски на фона на всички възможни сравнения между региони и континенти, които наличните данни позволяват. От 1980 до 2021 г., коефициентът на Джини преди плащане на данъци за Европейския съюз е извървял пътя от 0,44 през 1980 до 0,48 през 2021 г., като в периода 1995 – 2016 г. е „осцилирал“ между стойностите 0,49 и 0,50. Размахът на статистическия ред е 0,06 (срещу 0,04 за целия свят).

В периода 1980 – 1993 г., коефициентът на Джини преди плащане на данъците за България е по-нисък от този за ЕС. Съотношението между двата коефициента намалява

постепенно от 1,33 през 1980 до 1,07 през 1993 г., като най-голямата му стойност през този период е 1,55 през 1988 г.

Историческа е 1994 г., когато за първи път коефициентът на Джини преди плащане на данъците за България се оказва с по-висока стойност от този за ЕС – 0,50 за България срещу 0,48 за Европейския съюз. Нивото на неравенствата в доходите или поне това, което измерва коефициентът на Джини в България и ЕС е изравнено, даже България е с по-високо ниво на неравенство в доходите. Това продължава до 1997 г., когато стойността на коефициента на Джини преди плащане на данъците за България и за ЕС се изравнява буквално на 0,49.

Следва дълъг период от 1998 до 2011 г., в който коефициентът на Джини преди плащане на данъците в България е по-нисък отколкото в ЕС, а стойността на съотношението между двата коефициента варира между 1,02 и 1,06 с единствено изключение през 1999 г., когато достига 1,09.

През 2012 г., стойностите на коефициента на Джини преди плащане на данъци за ЕС и за България отново се изравняват. След като през 2013 г. неравенството в доходите при ЕС изпреварва България с 0,49 срещу 0,47, от 2014 до 2021 г., стойността на коефициента на Джини преди плащане на данъци в България започва да расте и да изпреварва този в ЕС. През 2014 г. стойността на съотношението на двата коефициента е 0,98, а през 2021 г. вече спада до 0,89. Впрочем, най-голяма е разликата между двата коефициента в периода 2017 – 2018 г., когато съотношението между тях е 0,87.

Първоначално съотношението Палма преди плащане на данъци е значително по-голямо за ЕС – през 1980 г. пропорцията между двете съотношения е 1,96. Разликата между двете стойности на коефициента Палма достига исторически максимум през 1988, когато пропорцията между двете съотношения е 2,75.

След това, съотношението Палма за България започва да расте и да догонва стойността на същото съотношение за ЕС. През 1994 г., стойността на съотношението Палма преди плащане на данъци за България изпреварва тази за ЕС, както впрочем и коефициентът на Джини. Стойността за България е 3,18 срещу 3,09 за ЕС и пропорцията между двете съотношения е 0,97. През 1997 г. Европейският съюз си възвръща първенството пред България по отношение на неравенството в доходите с пропорция 1,03 между двете съотношения Палма.

Съотношението Палма преди плащане на данъци за България отчита по-ниски стойности от тези в ЕС до 2014 г., когато съотношението Палма преди плащане на данъци

за ЕС и за България е изравнено, с прекъсване през 2012 г., когато пропорцията между двете стойности е 0,99. През 2015 г. съотношението Палма за ЕС е 3,11, а България вече го изпреварва с 3,30. През периода 1997 – 2013 г., пропорцията на съотношението Палма преди плащане на данъци за ЕС и на същото съотношение за България варира между 1,03 през 1997 г. и 1,25 през 2000 г.

За съжаление, след 2015 г. съотношението Палма преди плащане на данъци за България започва осезателно да нараства, като едновременно с това същото съотношение за ЕС намалява. По този начин, през 2017 и 2018 г., съотношението Палма преди плащане на данъци за България е 4,16 и 4,14 срещу 3,91 и 2,99 за Европейския съюз. Пропорцията между ЕС и България за тези две години е съответно 0,72 и за двете години, което представлява исторически минимум.

Разбира се, влиянието на данъчната система със сигурност редуцира съотношението Палма и за ЕС и за България, но базата данни за неравенствата на Световната банка не дава информация за региони и континенти след плащане на данъците, в това число и за ЕС по причини, които бяха вече коментирани.

Вижда се обаче, че най-голяма е разликата между ЕС и България, респективно можем да смятаме – и на измерваните неравенства за годините 2017 – 2018.

Като цяло може да се обобщи, че в общата глобална и в континенталната картина на неравенствата (илюстрирана с данните за ЕС), България е категорично под нивото на неравенствата в доходите за света като цяло. Впрочем, България е и под нивото на неравенствата в доходите за всички отделни континенти и големи региони, които Световната банка обособява в статистиката си, с изключение на Европа.

Спрямо Европейския съюз, неравенствата в България, измервани чрез съответните параметри за дълги периоди се задържат под нивото на средните за ЕС (преди плащане на данъци). За съжаление, в периода 2017 – 2018 г. се наблюдава нарастване на нивото на неравенствата в доходите в България. Данните за коефициента на Джини за периода 2019 – 2021 г. обаче показват намаляване на неравенствата в България. Верността на твърдението за усилията на държавата и обществото в България за намаляване на образователните неравенства и за разширяване на достъпа до образование се потвърждават и от данните за коефициента на Джини за образованието. За съжаление, не разполагаме с данни за коефициента на Джини в образованието след 2010 г. На посочения адрес може да се види база данни с коефициента на Джини за

образованието в периода от 1950 до 2010 г. в табличен вид за 129 държави от цели свят, включително и България, като тези данни са илюстрирани със съответните диаграми⁵.

В заключение, ИСС още през 2022 г. в свое становище изведе основните фактори за задълбочаване на неравенствата в доходите в България през последните десетилетия, а именно – 1) световната финансова и икономическа криза в периода 2007 – 2009 г., 2) промяната в данъчната система през 2008 г., 3) преразпределителната роля на държавата в икономиката като дял от БВП, 4) структурата на икономиката - все още неприемливо високият дял на сивата икономика спрямо БВП и на недеklarираната заетост, 5) демографските детерминанти и концентриране на работна сила в няколко региона, 6) бързите темпове на навлизане на технологичните промени и дигитализацията и 7) недостатъчните инвестиции и стимули за тях.

3. Неравенствата в образованието.

Източници на данни за неравенствата в образованието в глобален сравнителен план. Идентифицирани неравенства в образованието, според възприетите дефиниции

3.1. За образователните неравенства и източниците на данни

През последните години се наблюдава политически ангажимент за укрепване на кадровата обезпеченост на системата на предучилищното и училищното образование. Заложеното нарастване на делегираните дейности в образованието за периода 2023- 2026 г. е с цел достигане на заплащането на педагогическите специалисти в училищата до не по-малко от 125% от средната работна заплата за страната. Поетапно се увеличават средствата за преподавателите във висшите учебни заведения (ВУЗ), отпуснати от държавния бюджет. По подобие на училищата, се търси формула за контролиране на отпусканите средства към ВУЗ на база качествени критерии и гарантиране на достойния размер на заплащането на специалистите.

⁵ Виж: Дечев, Теодор, България в мозайката на глобалните неравенства – бази данни, таблици и диаграми, ИК ВУСИ, 2024 г.,

<https://www.ised.bg/%d0%b1%d1%8a%d0%bb%d0%b3%d0%b0%d1%80%d0%b8%d1%8f-%d0%b2-%d0%bc%d0%be%d0%b7%d0%b0%d0%b9%d0%ba%d0%b0%d1%82%d0%b0-%d0%bd%d0%b0-%d0%b3%d0%bb%d0%be%d0%b1%d0%b0%d0%bb%d0%bd%d0%b8%d1%82%d0%b5-%d0%bd%d0%b5/>

Изпълняват се и мерки, насочени към намаляване на неравенствата и насърчаване на социалното включване, мотивация на децата и учениците за образование и усвояване на ключови компетентности. Образователните политики/мерки в тази връзка са заложили в Приоритет 1 „Образование и умения“ на **Националната програма за развитие България 2030**. Те са залегнали и в **Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021-2030)**. В двата документа са определени целеви референтни стойности, които България следва да постигне до 2030 г. Постигането им ще позволи включване и трайно приобщаване на всяко дете/ученик, независимо от регионалните особености, социално-икономическия статус на семейството и майчиния език.

Ежегодно по централния бюджет се разходват средства за Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017–2030 и Националната пътна карта за научна инфраструктура и национални научни програми. Съгласно Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017-2030 г. планираното публично финансиране на научно-изследователска и развойна дейност за 2024 г. следва да е в размер на 0,90% от БВП. Съответно през 2025 г. да достигне 1,0% от БВП.

Европейският стълб на социалните права определя като свой пръв принцип осигуряването на образование и обучение (вкл. учене през целия живот). Съответно в първи и единадесети принцип се подчертава значението на гарантирането на качествено и приобщаващо образование за всички от ранна възраст. Изпълнението на Стълбът се поддържа от т.нар. „табло с показатели“ (в оригинал „scoreboard“) от ключови показатели, които се използват като референтна рамка за наблюдение на обществения напредък и бързо идентифициране на социалните предизвикателства. Евростат предоставя данните за повечето от показателите на социалното табло. Тези данни идват главно от различни източници на социална статистика, като проучването на работната сила в ЕС (LFS) или статистиката на ЕС за доходите и условията на живот (SILC). Използването на тези висококачествени източници дава възможност за точни сравнения между членовете на ЕС, както и за идентифициране на положението на България спрямо останалите страни.

На 25 септември 2015 г. ООН представя Програма за устойчиво развитие до 2030 г. Тя е одобрена от всичките 193 държави членки на ООН, включително и България. Програмата се състои от пет части и 17 цели за устойчивото развитие, подкрепени от

съответни подцели (общо 169). На 11 септември 2023 г. с Решение № 613 на Министерски съвет е приет **Национален списък с показатели за наблюдение и отчитане по постигане напредъка на България по Целите за устойчиво развитие на ООН**. Националният списък е формиран на базата на показателите на НСИ, използвани от Евростат за отчитане на целите, Глобалния списък с показатели на ООН, национални източници и други допълнителни източници. **Цел 4 от Програмата на ООН** изисква осигуряване на приобщаващо и справедливо качествено образование и насърчаване на възможностите за учене през целия живот за всички. Изведени са 10 подцели, подкрепени със съответните индикатори по напредъка на тяхното изпълнение. Формирани подцели не са обвързани с постигането на конкретни стойности на показателите, а като цяло изискват прогрес на държавите към постигане на оптимално високи нива. НСИ представя Национален списък с показатели за наблюдение на напредъка по постигане на цел 4 на ООН за устойчиво развитие. Една част от показателите се припокрива с измерваните такива от Евростат във връзка с изпълнението на Стълба за социалните права, както и с резултатите от изследването на ОИСР PISA.

Един значим източник на данни за неравенствата в образованието е Световна база данни за неравенството в образованието (World Inequality Database on Education).⁶ В тази база данни са представени и описани две групи индикатори: първата, отнасяща се до достъпа и завършването на образование, и, втората, отнасяща до резултатите от ученето.

Индикаторите, отнасящи се до достъпа и завършването на образование са:

- процент на завършилите начално образование;
- процент на завършилите основно образование;
- процент на завършилите средно образование;
- процент на децата в начална училищна възраст, които не посещават училище;
- процент на подрастващите в прогимназиална възраст, които не посещават училище;
- процент на младежите в гимназиална възраст, които не посещават училище;
- среден брой години образование;
- процент на децата, преминали през предучилищно образование;
- процент на децата на възраст от 3 до 6 години над възрастта за начално училище, които никога не са ходили на училище;

⁶ <https://www.education-inequalities.org/>

- процент от населението с по-малко от 2 години обучение;
- процент от населението с по-малко от 4 години обучение;
- процент на обучаваните в начално училище на възраст две и повече години от официалната възраст за това образование;
- степен на преход към прогимназиално (основно) училище;
- степен на преход към гимназиално училище;
- посещение на висше училище (процент на хората на възраст от 18 до 22 години, посещаващи висше училище);
- процент на завършилите висше образование (от 25 до 29 г. и от 30 до 34 г. възраст).

Индикаторите, отнасящи се до резултатите от образованието са:

- грамотност на младите хора;
- учебни постижения по четене (по степени на завършено образование);
- учебни постижения по математика (по степени на завършено образование);
- учебни постижение по природни науки (по степени на завършено образование).

3.2. Сравнителен анализ на образователните неравенства:

ЕС, Източна Европа, България

Оценката и интерпретацията на регистрираните образователни неравенства в България изисква съпоставянето на тези неравенствата с неравенствата, отчетени в страни, с които България полага усилия да изравни постиженията си (ЕС), както и в страни, характеризиращи се със сходни социално-икономически характеристики (Източна Европа).

За улеснение, данните от Световната база данни за неравенствата в образованието са представени в табличен вид в приложение 6, като страните, избрани за сравнение са най-близката по население високоразвита в образователно и икономическо отношение страна – Дания, и най-близката в социално-икономическо отношение страна от Източна Европа – Румъния.

От сравнението на данните е видно, че стойностите на индикаторите, отразяващи равнищата на достъп до образование и образователните резултати будят тревоги

единствено по отношение на образователните резултати, отчетени в проучванията на PIRLS, PISA, и TIMSS.

Що се отнася до неравенствата, в Световната база данни те са отчетени в следните измерения:

- пол;
- местоположение (селски район или град);
- регион (статистически);
- богатство;
- майчин език.

Данните за образователните неравенства за България въз основа на пола показват, че те се открояват едва при индикаторите за висше образование, при което е видно че предимство имат жените – 40% от жените на възраст от 25 до 29 г. са завършили висше образование при 29% от мъжете на същата възраст. От възрастовата група 30 – 34 години, жените завършили висше образование са 38% при 27% от мъжете.

Значително по-големи са образователните неравенства, дължащи се на местоживеенето – живеещите в селски райони имат значително по-ниска ангажираност с образование (вероятно дължаща се на по-ограничен достъп), която нараства с нарастване на равнището на образование, в сравнение с живеещите в градовете. Същевременно трябва да се отбележи, че местоживеенето няма отражение върху резултатите от образованието.

Образователните неравенства, дължащи се на регионалните различия също са значими, но данни за тяхното влияние има само по отношение на индикаторите за достъп и завършване на образование. От тези данни е видно, че най-облагодетелствани са живеещите в Югозападния регион, а най-засегнати в негативно отношение са живеещите в Югоизточния и Северозападния региони.

Данни за богатството като фактор за образователни неравенства са налични единствено за индикаторите, отнасящите се до резултатите от образованието. За тълкуването им е необходимо да бъдат сравнени данните в трите избрани страни – България, Дания и Румъния – вж. приложение 7.

При сравнението (съпоставянето) на данните за трите страни се открояват две неща:

1. Приблизително сходния размер на неравенствата, обусловени от равнищата на богатство във всяка от страните;
2. Значително по-високи резултати от образованието в страна като Дания, в която средното равнище на богатство е значително по-високо от това в България и Румъния.

Като обобщение на сравнението на данните, може да се твърде, че неравенствата в богатството се отразяват в най-голяма степен върху образователните неравенства.

Заслужават внимание и образователните неравенства, породени от типа майчин език. Данните от направените проучвания (PIRLS, PISA и TIMSS) недвусмислено показват изоставането в резултатите от образованието на онези учащи се, чийто майчин език е различен от езика, на който се провежда обучението.

Образователните неравенства са обект и на поредица от изследвания на равнище ЕС и отделните страни, членуващи в ЕС.

В едно от последните представителни изследвания на образованието в България са очертани ясно основните проблеми на образованието, свързани с образователното неравенство.⁷ В настоящия текст тези проблеми ще бъдат представени по равнища на образованието, следвайки реда на изложението им в изследването. Освен резултатите от това изследване, ще бъдат цитирани и данни от друго изследване, публикувано от ОИСР през 2021 г. с цел допълване на картината.

Образование и грижи в ранна детска възраст

През 2023 г. България (с 17,4%) попада сред шестте европейки държави, които отчитат по-малко от 20% деца под тригодишна възраст, получаващи грижи извън семейството от формална институция. Останалите държави под този праг са Словакия (1,0%), Чехия (4,4%), Румъния (12,3%), Полша (12,6%), Литва (19,9%). Други източно европейски държави отчитат по-голям дял на показателя, е т.ч. Гърция и Хърватия (с по 29,6%), Латвия (34,9%) и Естония (37,9%). Съответно водещите държави по посещение на децата в тази възраст във формални институции (с дял на децата над 50%) са Португалия, Испания, Белгия, Словения, Швеция, Франция, Норвегия, Дания,

⁷ European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, Обзор на образованието и обучението за 2023 г – България, Publications Office of the European Union, 2023, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/706838>.

Нидерландия. България отчита напредък по показателя от 2014 г. насам, когато едва 11,2% от децата са получавали грижа извън дома.

По обобщени данни на равнище ЕС през 2021 г. едва 79,4 % от българските деца между 3-годишна възраст и възрастта за започване на задължително начално образование са били обхванати от образованието в ранна детска възраст. Този процент е значително по-нисък от средната стойност за ЕС от 92,5% и целта на равнището на ЕС от 96%, която трябва да бъде постигната до 2030 г. Процентът на участие е особено нисък сред ромското население (Агенция за основните права, 2022 г.).

През 2022 г. 85,5% достига **делът на учениците на възраст от 5 години, записани в предучилищно или училищно образование**. Този дял е под средното за ЕС (96,3%) и нарежда страната ни в десетте държави с най- слабо представяне по показателя в ЕС. Също така отчетеното ниво в България бележи един от най-съществените спадове за десетгодишен период. През 2013 г. делът на учениците, записани в предучилищно или училищно образование, е бил 92,1% (което е с 6.6 п.п. по-високо спрямо 2022 г.); единствено Румъния изпреварва България по свиване на показателя (от 89,5% през 2013 г. до 81,2% през 2022 г.). При останалите държави от Източна Европа се наблюдава обратна тенденция – плавно нарастване на децата в предучилищно или училищно образование (Хърватия е първенец с + 13 п.п. ръст по показателя) от 2013 г. насам.

Според доклад на ОИСР⁸ ограниченото участие в образованието в ранна детска възраст сред определени демографски групи, като ромското население в страната, предполагат, че бариерите за навлизане остават. Семействата може да бъдат обезсърчени да запишат децата си в ранно детско образование преди четиригодишна възраст поради цената и липсата на допълнителни услуги. Преди навършване на четиригодишна възраст целодневните предучилищни програми изискват такси от родителите и последните също могат да бъдат обезсърчени от недостатъчното осигуряване на транспортни услуги, храна и училищни пособия. Освен това политиките за родителски отпуск в България предоставят на родителите атрактивни заместващи заплати до навършване на двегодишна възраст на децата им.

⁸ Guthrie, C., et al. (2022), OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education: Bulgaria, OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/57f2fb43-en>.

Съгласно годишния мониторингов доклад „Бележник 2024“ на Национална мрежа за децата (НМД)⁹, пълното отпадане на таксите за общински и държавни детски ясли и детски градини през 2022 г. е един безспорен успех за достъпността на услугите за образование и грижи в ранна детска възраст (ОГРДВ) за деца, живеещи в риск от бедност и изолация. Въпреки това, остават предизвикателства пред повишаване на обхващането в услуги за ОГРДВ и особено за деца до 3 г.

Резултатите от приключилата през 2023 г. „Програма за изграждане, пристрояване, надстрояване и реконструкция на детски ясли, детски градини и училища 2020 – 2022“ показват, че за този период са одобрени проектите само за три детски ясли, при това нито един от тях за ново строителство. В същото време над 16 000 деца живеят в села без детски градини, което силно затруднява достъпа им до услуги за ОГРДВ. За тези деца, средно по 11 за село, сегашните планове за опростяване на нормативните изисквания към физическата среда в детските градини няма да са от голяма помощ. Липсва национално приет механизъм за дългосрочно планиране от общините на нуждите от услуги за ОГРДВ. Подобно планиране би следвало да започне с дефиниране на понятието „достъп“ в Закона за предучилищното и училищното образование чрез въвеждане на максимални пешеходни отстояния от най-близката налична услуга за ОГРДВ и да завърши с регламентиране и обезпечаване от централния бюджет на приемливи алтернативни форми на ОГРДВ.

Училищно образование

Преждевременно напускане на образованието

През 2022 г. процентът на преждевременно напусналите системата на образованието и обучението сред хората на възраст между 18 и 24 години спадна до 10,5%. Този процент е все още над средната стойност за ЕС от 9,6 % и целта на равнище ЕС от 9% до 2030 г. Все пак от 2014 г. насам България демонстрира напредък за намаляване на дела на **рано напусналите образованието и обучението лица**. Във възрастовата група 18-24 години България този дял достига 9,3% през 2023 г. (при 12,9% през 2014 г.). По отношение на пола на лицата, то не се отчита съществена разлика в представянето: със стойност за индикатора 9,2% за жените и 9,4% за мъжете (при 12,9%

⁹ Национална мрежа за децата (2024). *Бележник 2024*. https://nmd.bg/wp-content/uploads/2024/04/belejnik2024_web_low-res.pdf

и 12,8% през 2014 г.). Постигнатата стойност е под средната за ЕС (от 9,5%), което е прецедент за последните десет години, когато страната ни отчита стойност над средната за ЕС. Все пак страната ни остава с около или над два пъти по-високи нива спрямо петте най-добре представящите се държави в Европа като цяло, сред които са и държави от Източна Европа (вкл. Хърватия с 2,0% по индикатора, Гърция 3,7%, Босна и Херцеговина 4,2%). България (с 9,3%), Естония (9,7%) и Румъния (16,6%) са държавите от Източна Европа, които отчитат най-лошо представяне по индикатора през 2023 г.

Преждевременното напускане на училище продължава да бъде особено високо в селските райони¹⁰ и при ромите (Агенция за основните права, 2022 г.). По данни от Мониторинговия доклад „Бележник- 2024“ на НМД, приобщаването на уязвими групи деца и децата от ромска общност продължава да бъде основно предизвикателство. През 2020 г. 64% от ромските деца на възраст между 6 и 14 г. посещават училища или детски градини, в които всички или повечето им съученици са роми в сравнение с 58% през 2016 г. 11% от анкетираните роми също така се чувстват дискриминирани, когато са били в контакт с училищните органи, в сравнение с 4% през 2016 г. През 2023 г. беше отпуснат допълнителен бюджет от държавата за образователни медиатори, които играят ключова роля за интеграцията на учениците от ромски произход. 114 милиона евро от националната програма „Подкрепа за образователните медиатори“ за периода 2021–2027 г., съфинансирана от Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+), са специално предназначени за мерки за подобряване на достъпа до образование на уязвимите групи.

Националните стандартизирани изпити показват големи и нарастващи неравенства по отношение на резултатите и силна социална сегрегация в българската образователна система.

Стандартизираните тестове по български език и математика, проведени при четвъртокласниците през 2021 г., показват значително увеличение на разликата в резултатите между учениците в неравностойно положение и техните връстници (Министерство на образованието и науката, 2022 г.)

Неравенствата се основават на социални и териториални характеристики, етническа принадлежност и видове училища и секции, което отразява силната социална сегрегация в българската образователна система (пак там).

¹⁰ European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2023). *Joint Employment Report 2024 – Commission proposal*. Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/17157>.

В международното проучване за напредъка на учениците в четенето (PIRLS) от 2021 г. четвъртокласниците в България изпреварват своите връстници в неравностойно положение с голяма разлика (120 точки), въпреки че като цяло резултатите на българските ученици са значително над средните за ЕС.

По данни от публикация на ОИСР, цитираща НСИ, през учебната 2019/20 г. 2,5% от всички ученици, записани в основно образование, не са завършили учебната година, което е много подобно на ситуацията в гимназиалното образование (2,4%). Този процент е по-висок в отдалечените райони – процентът на отпадналите студенти преди завършване на академичната година достига 30% в селата и над 15% в малките градове.¹¹ По-висок е и сред малцинствените групи в България, като ромите (45% от ромите не завършват средно образование)¹², както и сред хората с увреждания.

Обучения и квалификация на преподаватели и ръководствата на училища

Едно от заключенията в годишния доклад¹³ на Националния инспекторат по образование (2022-2023) по отношение на квалификацията, организирана от самите училища е, че „Училищните екипи са концентрирани предимно върху организацията на квалификационната дейност, но не и върху нейната ефективност“. Липсват и целенасочени мерки към училищата, показали ниски резултати на националното външно оценяване или на държавните зрелостни изпити. Обученията се планират „на парче“, а не като част от цялостна визия.

Съгласно препоръките в мониторинговия доклад на Националната мрежа за децата „Бележник 2024“ е необходимо „повишаване на качеството на първоначалното обучение и продължаващата квалификация на учителите и директорите“, както и „да се осигури целенасочена подкрепа към училищата с ниски резултати с цел подобрене на техния управленски и педагогически капацитет“.

¹¹ European Commission (2018). “Tracking school dropouts in Bulgaria”, ESPN Flash Report, No. 2018/30, European Commission, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=19725&langId=en>

¹² Republic of Bulgaria (2019). *Bulgaria 2030: Part 1 Analysis of the Socio-economic Development of the Country After its Accession to the EU*, <https://www.minfin.bg/upload/41549/Bulgaria%202030%20analiz.pdf>

¹³ Обобщена-информация-за-оценки-и-насоки-за-подобрене-по-области-на-инспектиране-от-извършените-инспекции-през-2022-2023-учебна-година-1.pdf (government.bg)

Професионално образование и обучение

Делът на учениците в гимназиалния етап на ПОО е малко по-висок от средния за ЕС (52 % в сравнение с 48,2 % през 2021 г.), но намалява в сравнение с предходните години.¹⁴

Според цитирания доклад на ОИСР, наличните към момента данни показват, че страната сега има един от **най-ниските нива на записване в прогимназиален етап** сред връстниците си (85%) и това е повод за безпокойство за България. За сравнение нетният процент на записване в прогимназиален етап е 98% в Сърбия и 97% в Унгария и Полша през 2019 г.¹⁵

През 2022 г. в ЕС близо 9 млн. ученици **в средно образование са записани в паралелки, предоставящи професионално обучение**¹⁶. За десетгодишен период броят на учениците в професионални програми на обучение в средното образование нараства с 400 хил. лица (или ръст от близо 5%). България също следва европейската тенденция на увеличаване на учениците в паралелки с професионално обучение. Така през 2022 г. в страната има 156 хил. ученика в средно образование с включена професионално обучение, което е ръст от 7 хил. лица спрямо 2013 г. (или +5%). Като цяло останалите държави от Източна Европа отбелязват спад на учениците в този тип обучение през наблюдавания период.

Ако разгледаме дела на учениците в средно образование с включена професионална подготовка, то в ЕС се отчита сравнително запазване на този дял от 2013 г. насам (съответно дял от 49,4% през 2013 г. и 49,0% през 2022 г.). В същото време България отчита ръст на дела на учениците с подобна подготовка за десетгодишен период с 2.4 п.п. (от 52,4% през 2013 г. до 54,8% през 2022 г.). Като цяло в държавите от Източна Европа през периода има противоречиво изменение на дела на учениците по професионална учебна програма в средните училища спрямо общия брой на учениците в средно образование. България отчита ръст на този дял заедно с Естония, Латвия и Северна Македония. В останалите държави от този регион има лек спад на дела на учениците с професионална подготовка.

¹⁴ Евростат: educ_uoe_enrs05.

¹⁵ UIS (n.d.), UIS.Stat, UNESCO Institute for Statistics, <http://data.uis.unesco.org/>.

¹⁶ Професионалните образователни програми се отличават от общообразователните програми, тъй като първите са специално предназначени за учениците да придобият знания, умения и компетенции за определена професия или занаят.

Висше образование

Делът на завършилите висше образование остава нисък в сравнение със средното в ЕС. През 2022 г. 33,8% от българите **на възраст между 25 и 34 години са имали диплома за завършено висше образование**, което е под средната стойност за ЕС (42,0%) и целта на равнището на ЕС от 45%. Неравнопоставеността между половете продължава да бъде значителна: само 27,7% от мъжете имат диплома за висше образование в сравнение с 40,3% от жените. Процентът на завършилите висше образование в областта на науките, технологиите и инженерството обикновено е доста нисък (20,3% в сравнение със средната стойност за ЕС от 25,4%¹⁸).

През 2023 г. България отчита 35% дял от населението на възраст 30-34 години със завършено висше образование (съответно 27,7% от мъжете в тази възрастова група и 42,7% от жените). Отчетеното ниво е под средното за ЕС (43,9%) и изостава съществено спрямо първите три държави в Съюза с най-високи нива на индикатора: Люксембург (61,9%), Ирландия (63,7%), Кипър (66,1%). Спрямо 2014 г. България бележи напредък по дял на лицата с висше образование (при 30,9% през 2014 г. има ръст с 4.1 п.п.), което съответства и на общоевропейската тенденция за увеличаване на този дял (при средно за ЕС дял от 36,5% през 2014 г. има ръст с 7.4 п.п.). Представянето на източноевропейските държави по наблюдавания показател е противоречиво. През 2023 г. част от тях (напр. Румъния, Босна и Херцеговина, Сърбия, Хърватия) регистрират по-нисък дял на завършилите висше образование спрямо средното за ЕС ниво. От друга страна, Гърция, Естония, Латвия и Литва имат по-висок дял на висшистите спрямо средното за ЕС. Ако погледнем представянето и на Северна Македония и Черна гора през 2020 г. (последните актуални данни за тези държави) се вижда силно приближаване до средната за ЕС стойност.

В Стратегията за развитие на висшето образование за периода 2021 – 2030 г. се признава, че учебните програми често са остарели и не са свързани с нуждите на пазара на труда, като в много случаи предоставят теоретично обучение, без да предлагат на студентите достатъчно възможности да придобият практически умения и да приложат знанията, които са придобили (Министерство на образованието и науката, 2021 г.). В допълнение към това, в картата на висшето образование, приета през 2021 г. и актуализирана ежегодно, са посочени редица дисбаланси между търсенето и

предлагането на образователни услуги на национално и регионално равнище и резултатите на пазара на труда за завършилите лица.

Според проучването на ОИСР брутното записване във висшето образование се е увеличило стабилно от 2010 г. насам – от 58% през същата година до 73% през 2019 г.¹⁷ Това е високо в сравнение с регионалните съседи на България – през 2018 г. брутният коефициент на записване е бил 64% в Чехия, 51% в Румъния и 50% в Унгария.

Образование и обучение на възрастни

България продължава да има един от най-ниските проценти на участие на възрастните в образование и обучение в ЕС, особено по отношение на хората в неравностойно социално-икономическо положение.

През 2022 г. дялът на **лицата на възраст 25 – 64 години, които са участвали в образование и обучение за възрастни**, е намалял до 1,7% и е значително под средното за ЕС (11,9%). Участието е особено ниско от страна на безработните, хората с увреждания или с по-ниски равнища на образование и умения, ромите и хората, живеещи в селски и отдалечени райони. Това оказва въздействие върху участието на тези групи на пазара на труда, в образованието и обучението и в социалното приобщаване. Стойностите на показателя за 2023 г. нареждат България отново сред най-зле представящите се държави в ЕС. Едва 1,4% от българите в тази възрастова група са били в някакъв вид обучение¹⁸ (като 1,6% от жените са се обучавали спрямо 1,3% от мъжете в изследваната възрастова група). За същата година средноевропейското ниво на показателя е 12,7%. Най- високите нива на учащи възрастни се наблюдават във Финландия (26,1%), Исландия (26,1%), Швейцария (27,4%), Дания (30,5%), Швеция (38,8%). Т.е. като цяло в северната част на континента има изградена култура на непрекъснато обучение и усъвършенстване на лицата, докато в мнозинството от източно европейските държави относително малка част от населението полага усилия за надграждане на своя образователен профил. Така през 2023 г. от източноевропейските държави единствено Естония (с 23,2%) отчита нива на обучаващо се възрастно население над средното за ЕС (12,7%). Ако погледнем развитието на индикатора в десетгодишен период, то отново държавите в Източна Европа са с най-лошото представяне на показателя. През 2014 г. България заема второ място на дъното на класирането (с 2,1%), изпреварена единствено от Румъния (с 1,5%).

¹⁷ UIS (n.d.), UIS.Stat, UNESCO Institute for Statistics, <http://data.uis.unesco.org/>

¹⁸ Дялът се изчислява на базата на общоевропейското изследване на работната сила (EU-LFS).

Притеснително е, че България не върви към подобряване на своето представяне – до 2019 г. страната ни поддържа дял от около 2% на обучаващите се възрастни, но след пандемията този дял започва да намалява. В същото време, държави със сходни нива на показателя през 2014 г. като Румъния и Хърватия, регистрират след 2019 г. своеобразен подем по дял на лицата във формално и неформално обучение, което ни отрежда последното място в класацията през 2023 г.

Сходен показател на Евростат отчита **дела на възрастното население, участвало във формално и неформално образование и обучение през последните 12 месеца**. Използва се различна методология (Adult education survey (AES)), позволяваща да се улови степента на участие на 25 – 64 годишните (% от населението в тази възраст) през цялата година, а не към конкретен момент (каквато информация се дава от EU-LFS. Спрямо тази методология през 2022 г. България отчита 20,6% на обучаващи се възрастни (спрямо 46,6% за ЕС). Като цяло България и Гърция (с 16,6%) отчитат най-слаби нива на представяне спрямо останалите източноевропейски държави; Естония е своеобразен лидер в тази група страни с 48,1% обучаващи се възрастни. Интересно е да се отбележи, че включването в някакъв тип обучение на възрастните се влияе от образователното им ниво. Така България отчита по-висок дял на висшисти в някаква форма на обучение през годината (34,2%), отколкото лица със средно образование (17,3%).

През 2023 г. България е сред петте най-зле представящи се държави в Европа по **дял на населението, притежаващ основни и над основните цифрови умения**. При средно ниво на показателя за ЕС от 55,6%, то България отчита ниво от 35,5%. Не се наблюдават съществени различия по отношение на пола на лицата: съответно българските жени имат малко по-добро представяне спрямо мъжете по ниво на показателя (съответно 34,8% за мъжете и 36,2% за жените). Съответно и други източноевропейски държави формират дъното на класирането: Румъния (съответно с дял 27,7%), Босна и Херцеговина (30,1%), Турция (33,1%), Сърбия (33,6%). Като цяло държавите от Източна Европа отчитат нива на показателя под средния за ЕС; изключение правят Хърватия (58,9%) и Естония (62,6%), които надхвърлят неговата стойност. България отчита два пъти по-ниско ниво на показателя спрямо първенците в Европа (Ирландия, Швейцария, Норвегия, Финландия, Нидерландия), които имат над 70% от населението с основни и над основните цифрови умения.

Образователни неравенства

Данните, анализирани в доклада на ОИСР, без съмнение са доказателство за наличието на значими образователни неравенства, видими преди всичко при сравнение на дела на отпадналите от образователната система в различните географски локации – *степента на отпадане и преждевременното напускане на училище е по-висока в селските и отдалечените райони, а резултатите от обучението също се различават значително в зависимост от географското местоположение.*

Друг значим фактор за образователните неравенства в България е етническата принадлежност и социално-икономическото равнище на семействата на обучаваните. Така например, данните от преброяването, събрани през 2011 г., показват, че 23% от ромските деца и 12% от децата от турски произход на възраст между 7 и 15 години не са посещавали училище, в сравнение със само 6% сред останалото население в същата възрастова категория.¹⁹

В проучването на PISA 2018, 6% от българските ученици съобщават, че говорят друг език у дома. Разликата в представянето между тази група и тези, чийто майчин език е българският, е значителна. Разликата в резултата от 74 точки при четене е най-голямата разлика в ЕС. Неравенствата също са големи и постоянни сред учениците от неравностойно социално-икономическо положение. Учениците от по-бедните семейства в България се представят много по-ниско от своите връстници от по-богатите семейства във всички области на PISA 2018, но особено в четенето (106 точки разлика). Тази разлика е не само по-голяма от средната сред страните от ОИСР (89 точки разлика), но и по-голяма от някои съседни държави, като Северна Македония и Сърбия (съответно 80 и 73 точки разлика)²⁰.

Съгласно публикуваните в края на 2023 г. от ОИСР данни от изследването PISA 2022²¹, което измерва функционалната грамотност на 15-годишните ученици в областта на четенето, математиката и природните науки, резултатите на българските ученици продължават да се понижават и в трите области на изследване, като през 2022 г. са сред

¹⁹ UNICEF (2016), Research on the Social Norms which Prevent Roma Girls from Access to Education - Summary, United Nations Children's Fund, <https://www.unicef.org/bulgaria/media/1891/file/Summary-of-the-report-social-norms-and-roma-girls-access-to-education.pdf>

²⁰ OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/5f07c754-en>

²¹ PISA: Programme for International Student Assessment – Програма за международно оценяване на учениците. Данните за България са налични на <https://www.oecd.org/publication/pisa-2022-results/country-notes/bulgaria>

най-ниските откакто България участва в PISA. Сред държавите в ЕС България е на последно място по среден резултат по математика и на предпоследно по четене и науки, преди Кипър. Разликата между резултатите на България и на най-добре представящите се в PISA държави от ЕС (Ирландия в четивната грамотност и Естония в математическата и научната грамотност) е около и над 100 точки, което се равнява на повече от 3 учебни години.

България има много висок процент ученици, които не постигат минималното второ равнище (от общо 6) на функционална грамотност и едновременно с това много малък дял ученици, които стигат до най-високите нива на умения – само 2% по четивна грамотност, 3% по математика и 1% по природни науки.

Разликата в резултатите по математика между учениците с най-висок и учениците с най-нисък социалноикономически статус е 108 точки.

Според доклада на ОИСР България е една от едва десет държави в цялото изследване, в които най-малко 50% от разликата в постиженията на учениците се обяснява с различията между училищата.

Съгласно Бележник – 2024 на НМД, тези данни ясно показват спешната нужда от реформи както по отношение на качеството на образованието в България като цяло, така и по отношение на **осигуряването на равен достъп до качествено образование.**

Качество на училищното образование

Въпросът за качеството на училищното образование е предмет на наскоро публикувания одита на Сметната палата „Осигуряване на качеството на училищното образование“, който се отнася за периода от 01.01.2019 г. до 30.06.2023 г.

Най-тревожните заключения на този одит са следните:

- Образователните резултати по български език и математика се влошават на всеки следващ образователен етап;
- Поставената национална цел за намаляване на дела на неграмотните лица до под 1,5 на сто за отделни възрастови групи е постигната. Но в 36 на сто от областите в страната делът на неграмотните на възраст 20-29 г. е по-висок. Това се отнася и за 41 на сто от общините за възрастовата група 9-13 г., като в някои общини делът на хората, които не могат да четат и да пишат, надхвърля 10 на сто;

- Делът на младежите на възраст 20-24 години със завършено най-малко средно образование в периода 2019-2022 г. се увеличава, но въпреки това е възможно през 2025-2026 г. по този показател България да е под средното ниво за ЕС;
- Последните три изследвания на PISA – от 2015 г., 2018 г. и 2023 г., показват, че четивната грамотност на учениците поставя България неизменно в групата на страните с резултат значително под средния за ОИСР. Средното ниво на четивна грамотност на българските ученици е с около 60 точки по-ниско от средното ниво за всички страни, участвали в трите изследвания. Имаме два пъти по-висок относителен дял на функционално неграмотните 15-годишни ученици в сравнение със средната стойност за ЕС;
- Данните за 2023 г. показват, че относно целта на ООН – да се осигури приобщаващо и справедливо качествено образование и насърчаване на възможностите за обучение през целия живот за всички, страната ни е не само много далеч от средните нива на ЕС, но и продължава да се отдалечава от постигането на целта, като в сравнение с 2022 г. темпът на отдалечаване се засилва от -0,3 до -1,4;
- Поставената национална цел от 76 на сто заетост на лицата на възраст 20-64 години до 2020 г., през 2022 г. все още не е постигната. България е на едно от последните места в ЕС по относителен дял на младежите, които нито учат, нито работят, във възрастта от 18 до 34 г. – на 23-то място от 27. В същото време делът на работодателите, които срещат трудности при намирането на необходимите им специалисти и работници, нараства до 74,6 на сто, като липсват ключови компетентности като инициативност и предприемачество, дигитални способности и умения за учене, умения за писане и изразяване на правилен и разбираем български език.

3.3. Икономически и социално-обусловени причини за образователните неравенства

През 2023 г. България (30,0%), заедно с Румъния (32,0%) са двете държави в ЕС с най-висок дял на лицата в населението, които са в риск от бедност и социално изключване. Въпреки че страната ни отчита напредък от 2015 г. насам (когато 43,3% от

населението попада в тази рисковата група), то той не е достатъчен да осигури по-добро класиране сред останалите европейски държави.

През 2023 г. близо 1/3 (или 33,9%) от децата (под 18 години) в България са в риск от бедност и социално изключване. Единствени Испания (34,5%) и Румъния (39,0%) отчитат по-висок процент на деца в тази рисковата група. Делът на децата в риск от бедност и социално изключване е близо два пъти по-висок от осемте европейски държави с най-нисък дял на деца в тази група (с нива под 17% по показателя са Словения, Финландия, Нидерландия, Чехия, Норвегия, Дания, Кипър, Полша). Като цяло държавите от Източна Европа отчитат над 20% деца в риск от бедност и социално изключване. Единствено Хърватия (17,3%) и Естония (18,3%) остават под този двадесетпроцентен праг през 2023 г. Погледнато в перспектива, то от 2015 г. насам България успява да намали дела на децата в риск от бедност и социално изключване с 13.6 п.п. (при 47,5% през 2015 г.), като отчита един от най-силните темпове на понижение заедно с Румъния (съответно с -14.4 п.п.), Унгария (-15.9 п.п.), Литва (-13.1 п.п.), Латвия (-10.4 п.п.), Полша (-9.9 п.п.). При редица други европейски държави има и влошаване на показателя, т.е. през 2023 г. се отчитат по-високи нива на детска бедност спрямо 2015 г. (в т.ч. Норвегия, Швеция, Австрия, Германия, Словакия, Франция, Испания).

През 2023 г. малко над 1/4 (или 26,9%) от децата (под 18 години) в България са в риск от бедност. Отново Испания (28,9%) и Румъния (29,6%) отчитат по-висок процент на деца в тази рисковата група. Делът на децата в риск от бедност в България е повече от два пъти по-висок спрямо шестте европейски държави с най-нисък дял на деца в тази група (с нива под 13% по показателя са Дания, Финландия, Словения, Норвегия, Чехия, Нидерландия). Като цяло държавите от Източна Европа отчитат над 15% деца в риск от бедност. Отчетените стойности на показателя през 2023 г. са 16,0% в Естония, Хърватия и Латвия с по 16,1%, Литва със 17,0%, Гърция с 21,8%. Погледнато в перспектива, то от 2014 г. насам България успява да намали дела на децата в риск от бедност с -4.8 п.п. (при 31,7% през 2014 г.), като се нарежда сред водещите десет държави по намаляване на дела на децата в риск от бедност. При няколко европейски държави дори се отчита влошаване на показателя, т.е. през 2023 г. се отчитат по-високи нива на детска бедност спрямо 2014 г. (в т.ч. Дания, Кипър, Австрия, Швеция, Норвегия, Словакия, Франция).

Ако погледнем ефекта на социалните трансфери (без пенсии), то през 2023 г. в България рискът от бедност намалява с 27,7% при тяхното получаване. При сравнение с ефекта в останалите европейски страни, то България се нарежда сред десетте държави с

най-слаб ефект на социалните трансфери за намаляване на бедността. В челната тройка попадат две източно европейски държави, които постигат най-слаба корекция в дела на лицата в риск от бедност, след прилагане на социални плащания към тях. Така Румъния постига едва -15,6% спад на категорията в риск от бедност, следвана от Гърция (-18,2%), Португалия (-19,8%). Като цяло през 2023 г. източноевропейските държави отчитат най-слаб темп на намаление на лицата в риск от бедност след осъществяване на целеви плащания към тази категория. България все пак отчита по-добро представяне на показателя от 2014 г. насам (през 2014 г. коригиращата функция на социалните трансфери е -20,2%), като през 2022 г. отчита близо -30% коригиращ ефект (което е най-високата наблюдавана стойност за последните десет години). Положително е, че страната ни е сред първите четири държави през 2023 г. (заедно с Германия, Италия, Полша), постигнали подобрене в коригиращата стойност на социалните трансфери по отношение на намаляване на дела на лицата в риск от бедност. В същото време 15 европейски държави отчитат по-нисък процент на коригиращата функция на социалните трансфери, отколкото са имали през 2014 г.

По данни на НСИ през 2023 г. се наблюдават съществени **регионални диспропорции в осигуреността с места в детските ясли**. Ако общо за страната този показател е на ниво от 19.5%, то 11 области отчитат над средното ниво. Водещи са областите Плевен (26.5%), Благоевград (25.4%) и Габрово (24.3%). Останалите 17 области са с нива под средното, като най-критично е положението в Пазарджик (с 9,9% осигуреност с места в детските ясли), Сливен (10,1%) и Кърджали и Видин (14,2%). В същото време **броят на детските ясли** расте от 2014 г. насам, достигайки 835 броя (при 794 броя през 2014 г.). За наблюдавания период имат спад в броя на яслите в следните райони: Северозападния (-16 броя), Югоизточен (-1 брой), Южен централен (-5 броя). В останалите райони има ръст, като той е най-осезаем в Югозападния район (+ 57 броя).

За десетгодишен период намаляват **общообразователните училища** в страната. За учебната 2023/2024 г. Общообразователните училища (1931 бр.) са с 88 броя по-малко спрямо учебната 2014/2015 г. (или спад с -4,4%). Свиване за периода се наблюдава при Специалните училища (-60 броя или -88,2%) и при Професионалните училища (-60 броя или -12,5%). От друга страна, спрямо учебната 2014/2015 г. има лек ръст на **университетите и специализираните висши училища** (+2 броя или +4,3%).

По подобие на много други европейски държави и България е изправена пред **проблема от застаряване на работещите в системата на образованието**. През 2022 г.

в системата на българското предучилищното образование близо 40% от преподавателите са лица над 50 години (спрямо 33% средно за ЕС). Все пак от 2013 г. насам техният дял се свива, докато средно за ЕС има влошаване на показателя (през 2013 г. в България дялът е 51,1%, а в ЕС 27,5%). През 2022 г. в системата на началното образование близо 50% от преподавателския състав е на 50 и повече навършени години (при средно за ЕС от 37%). Спрямо 2013 г. страната ни отчита ръст в дела на преподавателите над 50 години (при 38,9% през 2013 г.), което като цяло е в унисон с общоевропейската тенденция на застаряване на преподавателите в тази степен на образованието (при 34,6% в ЕС през 2013 г.). Сходна тенденция на развитие на дела на възрастните преподаватели спрямо общия се наблюдава и в системата на основното и средното образование (образователни нива ISCED 2-4). За десетгодишен период България не успява да задържи или редуцира този дял (45,9% през 2013 г. и 48,7% през 2022 г.), което като темп на нарастване изпреварва регистрирания средно за ЕС в тези образователни степени (30,5% през 2013 г. и 31,3% през 2022 г. в ЕС). Все пак темпа на прираст е по-слаб, отколкото при началното образование. В системата на висшето образование отново близо 50% от преподавателския състав е на възраст над 50 години (спрямо средно за ЕС от 37%). Все пак за десетгодишен период има намаляване на този дял (при 53,4% през 2013 г.), което отговаря на регистрираната положителна динамика и при предучилищното образование.

Високият дял на лицата над 50 години общо в системата на образованието означава, че през следващото десетилетие половината от настоящите учители и преподаватели в България вероятно ще се пенсионират. Това неблагоприятно развитие се съчетава и с отчитания от страната ни недостиг на учители, особено в началното образование, по определени предмети (напр. свързаните с науката, технологиите, инженерството и математиката (STEM), английски и български език) и все по-често в селските райони, където преобладаващият брой ученици са от семейства в неравностойно положение.

3.4. Възможни политики за намаляване на образователните неравенства: опитът на държави, постигнали сравнително ниски неравенства.

Като страна членка на ЕС, България следва да използва приетите стратегически документи, подкрепени със съответното финансиране, за да надгради националните си политики и стратегии за намаляване на неравенствата в образователната система. Механизъм за възстановяване и устойчивост на ЕС предоставя 73 млрд. евро за

инвестиции в образование и умения между 2021 и 2026 г. Стартиралата в края на 2022 г. на ниво ЕС **Учебна лаборатория за инвестиране в качествено образование и обучение**, ще спомогне за подобряване на данните за образователните системи и за набелязване на начини за инвестиране в образователни политики. Тези политики от своя страна ще доведат до по-добри учебни резултати и равнопоставеност. Създателите на политики или специалистите в областта на образованието във всяка държава-членка на ЕС, вече могат да се регистрират за персонализирана техническа поддръжка. Лабораторията има потенциала да подобри на разбирането на това „какво работи“ за формиране на основните умения.

Освен това през ноември 2022 г. министрите на образованието на ЕС приеха **Препоръка на Съвета относно пътищата към успеха в училище**, която предлага нова рамка за повишаване на успеха на образователните политики. Приложението на Препоръката се очаква да сведе до минимум въздействието на социално-икономическия статус върху резултатите от образованието и обучението, но и върху дела на преждевременно напускащите училище. В тази връзка се очаква държавите да поемат конкретни ангажименти, свързани с а) осигуряване на благополучие в училище като стимул за успеха на ученика и б) осъществяване на мултидисциплинарен подход (съчетаващ мерките за предотвратяване, интервенция и компенсиране), базиран на доказателства и осигуряващ индивидуализирана подкрепа за учащите (особено тези от социално-икономически неравностойно положение, мигранти, бежанци, малцинствен произход, с увреждания, със специални образователни нужди или проблеми с психичното здраве и тези, които живеят в изолирани или отдалечени райони). Препоръката разпознава училищните ръководители, учители, обучители и други служители, като имащи основна роля в успешното представяне на учениците в училищата. Съответно се предоставя набор от добри практики, които да бъдат приложени в тристепенния мултидисциплинарен подход (вкл. чрез налагане на комбинирани стратегии по трите компонента).

На 18 февруари 2021 г. Съветът одобри Резолюция на Съвета относно стратегическа рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението с оглед на европейското пространство за образование и отвъд него (2021-2030 г.) 2021/С 66/01 с цел подобряване на качеството, справедливостта, приобщаването и успеха за всички в образованието и обучението като първи стратегически приоритет. Стратегическата рамка поставя пред държавите членки следните пет стратегически

приоритета: А) подобряване на качеството, равнопоставеност, приобщаване и успех за всички в образованието и обучението; Б) превръщане на ученето през целия живот и мобилността в реалност за всички; В) подобряване на компетентностите и повишаване на мотивацията в образователната професия; Г) укрепване на европейското висше образование; Д) подпомагане на екологичния и цифровия преход във и чрез образованието и обучението.

С **Обзора на образованието и обучението** на Европейската комисия проследява напредъкът към постигането на целите от Стратегическата рамка на европейското пространство за образование. Той съдържа най-новите налични данни и актуализациите на националните мерки на политиката.

За коригиране на образователните неравенства, България разчита на приложението на **Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето за периода 2021-2030 г.** Тази рамка поставя амбициозни цели за подобряване на резултатите от образованието. През последното десетилетие България преразглежда училищните си програми и предприе мерки за справяне с преждевременното напускане на училище. За да намали голямото влияние на социално-икономическия статус върху успеваемостта на учениците и да намали отпадането от училище, между февруари 2019 г. и октомври 2023 г. България реализира проект „Подкрепа за успех“, съфинансиран от Европейския социален фонд. Проектът е насочен към 1 500 училища с 120 000 ученици, които имат различни затруднения в усвояването на знания и за които съществува риск от отпадане образователната система. Фокусът на проекта е към ученици в начален и прогимназиален етап на основното образование. Тези усилия в момента се продължават и от проекта „Успехът за вас“, финансиран от Европейския социален фонд плюс. Проектът ще надгради дейности на проектите „Подкрепа за успех“ и „Подкрепа за приобщаващо образование“ по ОП НОИР. Дейностите са насочени към засилване на приобщаващия характер на училищната система с фокус върху учениците от уязвими групи, както и към намаляване на дела на преждеременно напусналите училище. Предвижда се и интензивна работа с родители за формиране на положителни нагласи към образованието. Освен това Фондът за възстановяване и устойчивост финансира в България създаването на STEM лаборатории в българските училища с оглед подпомагане на придобиването на дигитални умения и обучение по STEM предмети.

Все още резултатите от тези мащабни проекти, обаче се отчитат не на ниво „ефект“, а на ниво „брой обхванати училища“, „брой ученици“, „брой преподаватели и

т.н. С цел по-голяма ефективност на програмите е необходимо да се инвестира усилие във формулирането на индикатори за качество и успех и за тяхното проследяване.

Тъй като огромната част от европейските държави изпитват недостиг на учители във всички нива на образованието, то вече започват да се изготвят иновативни решения за справяне с проблема. В Ирландия е обявена пилотна схема за споделяне на учители между училищата. Това ще даде възможност на учителите по предмети с голямо търсене (като ирландски, математика, природни науки и съвременни езици) за договор за преподаване на пълен работен ден, но работното място ще бъде разделено между повече от едно училище. В същия дух новият закон за предуниверситетското образование в Румъния предвижда възможността за споделяне на ресурси, включително учители. За целта ще бъдат създадени училищни консорциуми, в които ще се насърчава участието на училища в неравностойно положение от селски и изолирани райони. В Нидерландия Министерството на образованието позволява на училищата в петте най-големи града да експериментират с алтернативни седмични графици. Училищата могат да организират обучението по различен начин един ден в седмицата, например като поканят професионалисти извън училище, като художници, музиканти и техници, които да преподават часове за малка част от учебната програма. Френската и фламандската общности в Белгия имат пилотни платформи и групи от заместващи учители.

За да направят учителската професия по-привлекателна, редица държави от ЕС въвеждат политика по заплащането в сектора. Така например част от държавите поставят конкретна цел за постигане на заплащане на учителите в училищата равняващо се сравнение на определен процент спрямо средната работна заплата. Такъв е случаят с Литва (130%), Чехия (130%), България (125%) и Естония (120%). Поради тази политика се отчита чувствителен ръст на заплащането, като например в Литва заплатите на учителите са се повишили със 70% от 2019 г. насам, а в Латвия с 59% от 2016 г. насам. Въпреки това, реалните увеличения са по-ниски във всички страни поради инфлацията и остават под заплатите на други сектори, изискващи висококвалифициран персонал. Някои държави от ЕС са въвели други финансови стимули за учители, работещи в училища с много ученици в неравностойно положение. Например Нидерландия въведе „надбавка на пазара на труда“ (*arbeidsmarkttoelage*) за учители, които преподават в училища в неравностойно положение. В Швеция училищата могат да получават допълнителни стипендии за възнаграждение за отлични постижения или обучение на деца в неравностойно положение.

Друга мярка за мотивиране и задържане на преподавателите е свързването на напредъка в кариерата с процеса на атестиране. В някои държави кариерното развитие е автоматичен процес след определен брой години служба, но все повече израстването се свързва с оценката на представянето на учителя. В 15 образователни системи на ЕС регламентите (или колективните договори) създават връзки между атестирането на учителите и решението за повишаване, което е свързано и с поемане на нови отговорности, а не просто по-високо кариерно ниво. Оценяването е свързано с нарастване на заплатите в 6 системи и с надбавки в 12. Има само пет държави от ЕС, в които никакви финансови стимули или повишения не са свързани с оценяването: Белгия, Дания, Естония, Ирландия и Люксембург. По време на кариерата си учителите в повечето държави от ЕС имат законово задължение да участват в поне една дейност за продължаващо професионално развитие. Контролът на качеството на професионалното развитие се извършва чрез акредитация в 13 страни от ЕС за основно и прогимназиално образование. Продължаващото професионално развитие и професионалната подкрепа все повече се признават не само като инструменти за подобряване на представянето на учители и ученици, но и като начин за подобряване на удовлетвореността от работата на учителите, с потенциал за намаляване на работното им натоварване. Необходимо е обаче да се гарантира, че професионалното развитие и специализираната подкрепа се основават на действителните нужди (и че такива нужди се идентифицират рано и често). Ето защо развитието на учителите следва да е да обвързано с оценката на трудовото им представяне. Над две трети от образователните системи в ЕС използват атестирането, за да обсъдят нуждите на учителите и участието им в непрекъснато професионално развитие, докато 11 от тях също използват атестирането, за да вземат решение за достъп до специализирана подкрепа.

3.5. Идентифицирани несъответствия между образователен статус и потребностите на пазара на труда в България. Несъответствия между търсене и предлагане на работни места. Последствия от неравенствата в образованието и отраженията им върху пазара на труда.

През 2023 г. коефициентът на заетост на лицата (15-64 години) с висше образование (90,2%), надвишава стойностите на показателя за всички останали образователни равнища. Съответно коефициентът на заетост при лицата със средно образование с придобита професионална квалификация е 79,7%, което надвишава

коэффициентът на лицата със средно общо завършено образование (65,6%). За лицата с основно и по-ниско ниво на образование коефициентът на заетост остава под 40% за 2023 г.

Трябва обаче да се има пред вид, че абсолютният брой на заетите със средно образование е по-висок от този на заетите с висше образование, както и обстоятелството, че част от работните места за „среднисти“ се заемат от хора с висше образование. Всичко това налага извеждане на преден план на средното професионално образование и съобразяването на висшето образование с нуждите на пазара на труда.

През 2023 г. 13,8% от младежите (15-29 години) в България не работят и не участват в образование и обучение (**NEETs**). Съответно по-голям дял от жените (15,2%) отколкото от мъжете (12,5%) попадат в тази категория. За същата година средно за ЕС нивото на показателя е 11,2%, т.е. страната ни отчита по-високи от средните нива. България следва общоевропейската тенденция на намаляване на дала на младежите в тази категория, като през 2014 г. страната е отчитала 24% лица, които не работят и не учат (т.е. имаме намаление от над 10 п.п. за изминалите десет години). За същия период намалява и средноевропейската стойност на показателя (от 16,0% до 11,2%). Характерно е, че през 2023 г. огромната част от източно европейските държави регистрират стойност на показателя над средната за ЕС. Румъния и Босна и Херцеговина дори отчитат над 19% дял на младежите в тази категория. Единствени Естония и Латвия (с 9,6% и 10,0%) остават под средноевропейското ниво за младежите, които не работят и не учат.

Успешното интегриране на пазара на труда изисква регулярно проучването на потребностите от работна сила сред работодателите в страната. Национално-представително анкетно проучване на Агенцията по заетостта способства за събиране на информация за краткосрочните потребности (следващите 12 месеца) от работна сила с определени качества, както и информация за търсените специалисти със средно и висше образование през следващите 3-5 години. Събраните данни следва да бъдат интегрирани в образователната система, за да се позволи по-точното планиране на план-приема в професионалното и висшето образование, включително и регулираните професии.

4. Пазар на труда – текуща картина, прогнози и несъответствия

4.1. Потребности от работна сила

Едно от последните цели проучвания на пазара на труда е публикуваното от Агенцията по заетостта през 2023 г. под заглавието „Несъответствия на пазара на труда“. Сред основните резултати на проучването следва да се вземат предвид следните:

Допитване на АЗ до работодатели показва, че 2023 г. най-търсени се е очаквало да са квалифицираните работници и сродните на тях занаятчии (48 758 очаквани свободни позиции, в т.ч. близо 10 хил. шивачи, над 7 хил. работници в преработващата промишленост, към 5 хил. строители), следвани от машинните оператори и монтажниците (44 581 очаквани свободни позиции, в т.ч. над 5 хил. шофьори) и персонала, зает с услуги за населението, търговията и охраната (25 164 очаквани свободни позиции, в т.ч. близо 5 хил. готвачи, над 3 хил. сервитьори и бармани, към 3 хил. помощници при приготвянето на храни, приблизително 2 хил. камериери и още толкова касиери).

Като най-много позиции за специалисти се е очаквало да бъдат обявени за учители и медицински сестри (над 3 хил. свободни позиции за всяка от двете професии).

Най-търсените умения от работодателите са тези за самоконтрол и дисциплина, като 77,1% от работодателите заявяват, че за техния персонал тези умения са най-необходимите и важни. Следват гъвкавост и адаптивност – 70,7% от работодателите ги посочват като важни за персонала, инициативност – 67,3%, умения за работа под напрежение – 66,1%, социални умения – 65,7%, продуктивност – 65,1%.

Най-важните компетентности за работодателите са:

- Инициативността и предприемачеството, като 25,1% от тях я посочват като първа по важност;
- Умението за общуване на роден език – 12,8% от работодателите я посочват като първа по важност;
- Дигиталната компетентност – 10,0% я посочват като първа по важност.

В специално проведеното проучване сред представители на работодателски организации, институции за професионално образование и обучение и представители на

посреднически фирми на пазара на труда, включително АЗ²² очертава следната актуална картина на пазара на труда (фокусирана върху задълбочаващите се проблеми):

- Структурна безработица, съчетана с безработица при по-младите и по-високите възрастови групи, регионални специфики при безработицата;
- Висок брой неактивни лица – около 870 хил. нито учат, нито работят (300 хил. млади хора);
- По темп на нарастване на коефициента на младежка безработица, България е на второ място в ЕС, след Испания;
- Квалифицираната работна сила е съсредоточена в 10 областни града;
- Сериозни затруднения на бизнеса да намери подходящи хора за ключови позиции;
- Остър дефицит на лекари, медицински сестри, парамедици, учители;
- Задълбочаващ се недостиг за много професии и длъжности със средна квалификация - оператори на машини и съоръжения, техници, технолози, механици, заварчици, стругари, шофьори, кранисти, готвачи и пр.;
- Ниски технически и дигитални умения на работната сила;
- Дефицит на специалисти с висше образование в сферите: информационни и комуникационни технологии; машиностроене и автоматизация; химия и металургия; електроника; енергетика; хранително-вкусова промишленост; туризъм; специалисти с профил във високите технологии; функционални мениджъри, бизнес анализатори, финансисти, маркетингови специалисти.

В проучването се подчертава, че в много отрасли и стопански сектори има недостиг на квалифицирани служители и работници. Респондентите открояват остър дефицит на кадри от типа на „редки“ професии със специфични умения като стругари, асансьорни техници, механици. В почти всички дискусии респондентите споделят

²² Проучването е проведено под формата на дискусии в 6 (шест) фокус – групи в шестте района на планиране (NUTS 2), включващи представители на работодателски организации, институции за професионално образование и обучение и представители на посреднически фирми на пазара на труда, включително АЗ, като част от изпълнението на проект „Изследване на неравновесията на пазара на труда на регионално и секторно ниво. Изготвяне на анализ и краткосрочна прогноза за развитието на пазара на труда и бъдещото търсене и предлагане на труд в България в регионален план и по сектори“ по проект BG05M9OP001-1.004-0001- C01 „Подобряване качеството и ефективността на публичните услуги за уязвимите групи на пазара на труда и работодателите“. Данните от проучването са публикувани в доклада „Неравновесия на пазара на труда. Методика за краткосрочно прогнозиране и анализ за развитието на пазара на труда в България“, 10.08.2023 г, наличен на <https://www.az.government.bg/web/files/PageFile/497/22034/analitichen-doklad.pdf>.

критики, че са закрити професионалните училища по места или че не се развива достатъчно образованието в професионалните гимназии като цяло.

По региони често се изтъква, че е налице дефицит на тясно специализирани инженерни професии.

Подчертава се, че най-търсените кадри на пазара на труда са лекари, медицински сестри, рехабилитатори.

От дискусиите, проведени в рамките на проучването, се подчертава, че най-важните знания, умения и компетентности, които трябва да притежава човек, за да се реализира успешно на пазара на труда, са наличието на образование, дигитални компетентности, владеене на език, умението да работи в екип, желание да се учи и мотивация да работи.

4.2. Фактори, обуславящи несъответствията на пазара на труда

Препоръката на Съвета на ЕС от 22 май 2019 г. за висококачествени системи за образование и грижи в ранна детска възраст подчертава, че **осигуряването на равен достъп до качествено образование и грижи в ранна детска възраст** за всички деца допринася за тяхното здравословно развитие и за успеха им в образованието. Този достъп помага да се предотврати появата на пропуски в уменията в ранна детска възраст и отгук да намалее различията в компетенциите между децата с различен социално-икономически произход. На следващ етап може да се смята, че се постига общ ефект за намаляване на социалното неравенство.

Основните умения са изградят базата за изпълнение на по-сложни задачи и са от решаващо значение за личния, академичния и професионалния живот. Те служат също като градивни елементи за ангажиране с общностния живот, но и за придобиване на икономическата конкурентоспособност на пазара на труда. Недостатъчно развитите основни умения са основен риск за работоспособността и производителността на бъдещата работна сила.

Девиацията по отношение на основните умения, може да бъде обяснена с доходните неравенства в обществото. Според данни на ОИСР от 2015 г.²³ от 2015 г., около 60% от учениците, които не успяват да покрият минималните критериите на PISA, са от семейства в дъното на доходните кватилни разпределения. Недостигът на знания в

²³ Данни в цитат от доклад на Белева, достъпен на: <https://www.president.bg/docs/1540470496.pdf>

посочените области между деца с доходи от най-високата скала на квантилните разпределения спрямо тези от ниските квантилни скали е повече от три пъти; съществуват и регионални различия в оста „столица – градове – села“.

Ниската степен на участие на възрастно население в обучителни курсове се влияе от завършеното образователно ниво. Според изследване за обучението на възрастните (Survey of Adult Skills (PIAAC) от 2012 г. съществува т.нар. „капан на ниската квалификация“. Хората с ниска квалификация имат пет пъти по-ниска склонност за участие в обучения в сравнение с тези с висока квалификация. Този феномен де факто блокира ученето през целия живот за конкретни групи лица и по-високо квалифицираните и образованите лица имат по-висок шанс да поддържат своята заетост и да се адаптират към променящия се трудов пазар.

На макроикономическо ниво е доказано, че страните с по-добре квалифицирано население се възстановяват по-бързо от икономически шокове и имат по-добра икономическа устойчивост. Освен това, с очаквания спад на населението в трудоспособна възраст през следващите десетилетия, по-високите равнища на заетост, биха помогнали да се осигури устойчив икономически растеж. По-високо квалифицираните млади хора имат по-добри перспективи за заетост спрямо нискоквалифицираните и е по-вероятно да участват в обучението за възрастни. Обикновено има силна връзка между образованието и доходите (т.е. по-високото образователно ниво гарантира по-високи доходи), което означава, че постигането на по-високи нива на образование е от полза за публичните финанси чрез по-високите приходи от пряко данъчно облагане.

4.3. Образование

Завършили програми за придобиване на различни степени професионална квалификация по тесни области на образованието

Данните за броя на завършилите програми за придобиване на различни степени професионална квалификация по тесни области на образование са налични в публикациите на Националния статистически институт (НСИ).

В таблицата в приложение 8 е изложен броят на завършилите програми за придобиване на различни степени професионална квалификация по тесни области на образованието.

Видно е, че през последните шест години (2018 – 2023 г.) има нарастване на броя на завършилите програми за придобиване на различни степени на професионална квалификация, но като цяло в почти всички тесни области на образование броят на завършилите е далеч под търсенето на квалифицирани специалисти.

Завършили висше образование по тесни области на образованието

Делът на завършилите висше образование се увеличава през последните десетилетия, но съществуват съмнения доколко броят на завършилите съответна тясна област на образованието кореспондира с текущите и очаквани потребности на пазара на труда.

В приложение 9, в табличен вид, е представен броят на завършилите висше образование през 2023 г., по тесни области на образованието, от който брой може да се открият възможностите степени на (не)съответствия на областите на образование спрямо потребностите на пазара на труда.

Прегледът на данните за периода 2019 – 2022 г. не показва значими отклонения в структурата на завършилите по тесни области на образованието.

Съпоставка на количеството завършващи по тесни области на образованието с прогнозното търсене на труда

Най-скорошният източник, предоставящ информация за несъответствията между броят на завършващите определени тесни области на образованието и търсенето на специалисти на пазара на труда е анализът „Връзката между образованието и пазара на труда: Изграждане на привлекателни професии и адресиране на текущите предизвикателства – необходими промени и реформи“, изготвен от АИКБ.

В този анализ се прави препратка към проучването за потребностите от работна сила на Агенция по заетостта, проведено през 2023 г. Според това проучване най-търсените за 2024 г. специалисти със средно образование са в следните направления:

- Техника – 37866 специалиста;
- Производство и преработка – 31038;
- Услуги за личността – 26994;
- Архитектура и строителство – 19085;
- Стопанско управление и администрация – 17717;
- Туризъм – 15134;

- Селско стопанство – 6974;
- Здравеопазване – 5952;
- Транспорт – 4467;
- Информатика – 3176;
- Изкуства – 2257;
- Други – 1830.

Дори груба съпоставка на заявеното търсене с броя на завършващите показва, че в малък брой от посочените направления, търсенето на специалисти се посреща от образователната система. Това са направленията „Информатика“ и „Изкуства“.

Не по-добра е ситуацията със специалистите с висше образование.

Анализът на АИКБ прави заключение, че все още над 40% от завършващите висше образование се реализират на места изискващи средно или по-ниско образование, въпреки че делът на завършилите, които се реализират на позиция, за която се изисква висше образование, се увеличи от 47% през 2015 г. до 59,4% през 2023 г.

Цитираното проучване на Агенцията по заетостта през 2023 г., показва че търсенето на специалисти с висше образование намалява – особено извън техническите и инженерни специалности.

Анализът на АИКБ се позовава на данни от Рейтинговата система на висшите училища, според които най-значителна степен на реализация имат завършилите следните области на висше образование:

- Военно дело – 98,97%
- Медицина – 94,94%
- Математика – 76,18%
- Информационни и комуникационни технологии – 73,7%

Въпреки че равнищата на безработица сред завършващите висше образование са по-ниски от тези, които притежават по-ниска степен на образование, делът на безработните по области на висше образование са показателни за несъответствието между образование и пазар на труда. Така например, най-високият дял на безработни са сред завършилите следните направления на висше образование:

- Педагогически науки – 2,59%
- Хуманитарни науки – 2,55%
- Социални, стопански и правни науки – 2,47%

– Изкуства – 2,08%.

Тези дялове, все пак, не следва да водят до разбирането, че заетите, които са завършили посочените направления, намират работа по специалността си.

В обобщение, може да се твърди, че:

1. Като цяло има незадоволено общо търсене на специалисти на пазара на труда, при което дефицитът на кадри със средно образование е значително по-голям от дефицита на кадри с висше образование;
2. Ще бъде погрешно да се възприеме, че има тесни области на образование, при които завършващите са значително повече от търсените на пазара на труда и намаляването на приема в тези области на образование ще увеличи интереса към дефицитните области на образование;
3. Регистрираните несъответствия между завършващите определени тесни области на образование и търсенето на пазара на труда могат да се обяснят по-скоро със силно неблагоприятната демографска ситуация в страната, отколкото с наличието на образователни неравенства.

4.4. Фактори, обуславящи несъответствията на професионалната квалификация и търсенето на труд

Сред факторите, обуславящи несъответствията на професионалната квалификация и търсенето на труд е силното разминаване в мотивацията за избор на образователно направление между трите групи участници в образователния процес:

1. Учащи се, чиито водещи мотиви са намирането на професионална реализация, предоставяща по-високо възнаграждение и по-висок социален статус;
2. Ползватели на образованието (работодатели), чиито водещи мотиви са икономически – постигането на оптимум между разходите за възнаграждения и създавана от съответното образование добавена стойност;
3. Училища (образователни институции), чиито водещи мотиви са както икономически – оптимизация на разходите за образователно развитие и поддържане на образователния процес, но също и социални – да осигурят възможности за по-широк достъп до образователните услуги.

В този контекст (на мотивите), все още не е намерена формулата, чрез която да бъдат съчетани интересите на трите групи участници в образователния процес, което създава предпоставки за задълбочаване на образователните неравенства.

Не на последно място, роля за наличието на несъответствия имат и постигнатите равнища на продуктивност в отделните сектори на икономически дейности, което е видно и от тесните области на образование, за които са отчетени несъответствия между броя на завършващите и броя на търсените специалисти на пазара на труда.

4.5. Образователното неравенство като фактор за несъответствието между структурата на професионалната квалификация и структурата на търсене на труд

Въпреки наличието на позитивни промени в основните индикатори, описващи образователното неравенство през последните години, е трудно да се предскаже дали и кога образователните неравенства ще намалееят до степен, която няма да пречи несъответствието между структурата на професионалната квалификация и структура на търсене на труд (която към днешна дата изглежда проблемна предвид мотивите на младите хора за реализация).

В средносрочен и дългосрочен период би могло да се очаква, че намаляването на образователното неравенство ще предостави възможности за повечето засегнатите от неравенството учащи се да придобият желани, както от тях, така и работодателите, професии.

Неблагоприятните демографски ограничения, отнасящи се до броя на учащите се, не предполагат значима роля на образователните неравенства за наличието на съществуващото несъответствие между структурата на професионалната квалификация и структурата на търсене на труд. По-скоро, свидетели сме на нарастващ дефицит на работна сила в почти всички тесни области на образование – проблем, чието разрешаване в краткосрочен и средносрочен план може да бъде направено единствено с въздействия върху миграционните процеси. От една страна, това са въздействията, които могат да бъдат оказани върху процесите на икономическата миграция – подобряване на условията за работа в страната, а от друга – регулациите за привличане на чуждестранни граждани за обучение и работа в страната.

5. Решения за пренастройване на образователната система към приложимост на знанията и формиране на социални умения

Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030)²⁴ несъмнено е ангажирана с развитието на образователната система в посока на предоставяне на знания с практическа приложимост, което е видно от съдържанието на целите и съпътстващите ги групи мерки/дейности, заложи в приоритетна област 7 – „Реализация в професиите на настоящето и бъдещето“.

Въпросът за приложимостта на знанията, които предоставят училищата от различните степени на образование – начално, средно и висше, не е нов, но основното е дали получените знания могат да бъдат пряко прилагани в практиката (стопанска или нестопанска), се сблъскват с различни очаквания и мнения.

Трябва да се отчита и факта, че през последните десетилетия сме свидетели на появата на потребности от нови знания, свързани с навлизането на нови технологии и бизнес модели, за чието посрещане образователната система се оказва твърде инерционна и слабоосигурена с ресурси.

Социалните умения, безспорно, са един от ключовите фактори за успешната реализация на всеки човек, в това число и за професионална му реализация. Под социално умение се разбира всяка компетенция, улесняваща комуникацията и взаимодействието с други хора. В практически план, социалните умения се разглеждат като инструменти, позволяващи ни да общуваме, учим, търсим помощ, посрещаме нуждите си по подходящи начини да се разбираме с другите, да създаваме приятели, да развиваме здрави отношения, да се защитаваме, и, най-общо, да сме способни да взаимодействаме хармонично с обществото.²⁵

Процесът на формиране на социални умения най-често се нарича социализация. Сред най-значимите фактори, от чието въздействие зависи социализацията, на първо

²⁴ НАПОО (2021). *Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030)*. https://www.navet.government.bg/bg/media/strategicheska-ramka_obrobuuchene_110321-1.pdf

²⁵ Dowd, T. P., Tierney, J. (2005). *Teaching Social Skills to Youth: A Step-by-step Guide to 182 Basic to Complex Skills Plus Helpful Teaching Techniques*. Boys Town Press.

място се изтъкват семейството, училището, спортната дейност и приятелското обкръжение.²⁶

Вниманието в настоящия анализ ще бъде насочено училището като един значим фактор, и по-специално ситуацията в българските училища.

Социалните умения са сред акцентите на Цел 2.1 Обучение, ориентирано към формиране и развитие на ключовите компетентности и на умения за живот и работа през XXI век, от приоритетна област 2 за развитието на образованието и обучението до 2030 г. – „Компетентности и таланти“, от Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030).

Поставянето на този акцент, все пак, не изяснява как точно социалните умения ще бъдат развивани чрез системата на образованието (с допускането, че по-значима роля ще имат училищата, осигуряващи началното и основно образование).

В научна публикация, посветена на факторите за формирането на социални умения при учениците, се прави преглед на досегашни изследвания и извежда следните елементи на училищната среда, които играят значима роля за формирането на социални умения:

- Подготвеност на учителите в познаването на същността на социалната компетентност и умениято им да регистрират дефицитите на учениците в социалните им умения;
- Доверието и уважението в отношенията между учител и ученик;
- Взаимодействията с връстниците.

Липсата на емпирични данни, които да послужат за основа на оценка на тези елементи, налага разработването на препоръки, базирани върху косвени данни и експертни оценки.

Много често интересът към формирането на социални умения е свързан с отчитането на дефицити на подобни умения сред определени индивиди, а понякога и обществени групи, като фокусът на изследванията се насочва към причините за тези дефицити.

В най-общ план, причините за дефицитите на социални умения могат да се разграничат на медицински и социални, което подсказва, че образователната система би

²⁶ Бончева, М. (2020). *Фактори за развитие на социални умения при ученици*. Личност Мотивация Спорт Том 24, 178.

имала по-значима роля в преодоляването на социалнообусловените дефицити, и по-малка – при медицинскообусловените.

На нормативно равнище изграждането на социални умения (наричани също социални компетентности) е обосновано в Наредба № 5 от 30 ноември 2015 г. за общообразователната подготовка, в чийто раздел II (Характеристики на общообразователната подготовка) са указани предметите, с чието изучаване е обвързано формирането на социални и граждански компетенции – родинознание, човекът и обществото, история и цивилизации, география и икономика, философия, гражданско образование.

Прегледът на изискванията за резултатите от обучението по съответните дисциплини показва, че в най-голяма степен социалните умения са резултат от изучаването на предмета философия и в по-малка степен – резултат от другите посочени дисциплини.

Друг важен нормативен документ, имащ отношение към формирането на социални компетенции е Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование, в която са специфицирани начините и формите, чрез които се формират социалните компетенции, и в чието приложение към чл. 14 са изложени рамковите изисквания от обучението по гражданско образование – най-съществено за формирането на социални умения.

Внимателният прочит на Наредба № 13, обаче, оставя усещането, че практическата реализация на този тип образование е в пряка зависимост от ресурсите и традициите на конкретното училище – обстоятелство, което би предопределило значими различия в крайните резултати.

Възможни мерки и действия за пренастройване на образователната система към приложимост на знанията и формиране на социални умения, които могат да се препоръчат са:

- Осигуряване на актуална информация за потребностите от умения гарантираща, че хората ще могат да придобият уменията, които са им необходими за настоящата и бъдещата им работа;
- Укрепване на аналитичните данни за уменията, **инструменти за проучване и прогнозиране на ниво сектор, регион;**

- Интегриране на аналитичната база данни за потребностите от умения с достъп до всички заинтересовани страни;

Съгласно препоръките в мониторинговия доклад на Националната мрежа за децата „Бележник 2024“ е необходимо „повишаване на качеството на първоначалното обучение и продължаващата квалификация на учителите и директорите“, както и „да се осигури целенасочена подкрепа към училищата с ниски резултати с цел подобрене на техния управленски и педагогически капацитет“.

Други мерки и действия, които могат да се препоръчат са:

За подобряване на професионалното образование и обучение:

- **Създаване и внедряване на система** (с количествени и качествени данни) **за проследяване на реализацията на завършилите професионална гимназия** е задължително условие за изготвяне на последващи анализи, които да представят реалната картина на професионалното образование в България и съответствието му с нуждите на пазара на труда;
- Засилване на ролята на местната власт и местните заинтересовани страни в процеса на управление на професионалните гимназии;
- Създаване и внедряване на система за определяне и прогнозиране на потребностите от професионални умения за нуждите на регионалната икономика и използване на събраната информация за подобряване на съответствието на ПОО с търсенето на пазара на труда;
- Внедряване на система за външно оценяване на качеството на ПОО;
- Създаване и внедряване на система за управление на учебните планове и програми в съответствие с резултатите от ученето (регламентирани в ДОС) и изискванията на пазара на труда в партньорство със социалните партньори;
- Оптимизиране на учебните планове и програми на професионалните гимназии, като се увеличат часовете по специалните предмети, изучаване на втори език и практическа подготовка.
- Въвеждане на регламент за задължителна периодична квалификация на преподавателите в системата на професионалното образование.
- Разработване и внедряване на модели за партньорство между висшите училища, бизнеса и професионалните гимназии в осъвременяването на познанията на преподавателите по техника и технологии, прилагани в

съвременната индустрия (тази мярка е заложена в Закона за висшето образование, но ИСС констатира, че практически тя не се прилага);

- Въвеждане на система за повишаване на привлекателността на професиите.

За подобряване на системата на обучение на възрастни:

- Проучване, картографиране на специфичните възрастови потребности от умения;
- Класификация и стандарти на пазара на труда за умения и компетенции;
- Програми за неформално обучение, придобиване и надграждане на умения;
- Да се обмислят критерии за качество на неформалното обучение на възрастни и контрол върху тяхното спазване.

В по-широк контекст мерките следва да включват, намиране на решения относно:

- Повишаване на финансирането на образованието²⁷ и преди всичко **акцент върху ефективността на вложените средства в образованието**, още повече като се има предвид и характерния за България нисък и намаляващ дял на учениците и студентите спрямо общия брой на населението. (Преразглеждане и отхвърляне на правилото „Парите следват ученика“).
- Изграждане на **мрежа от микроквалификации и микроудостоверения** (вкл. преносимост на кредитите) в системата на професионалното и висшето образование.
- Създаване на инструменти, подпомагащи ученето през целия живот – транспониране на европейските препоръки за въвеждане на **индивидуални сметки за обучение**.
- Активизиране на социалните партньори и създаване на нормативна среда, насърчаваща привличането на публични и частни инвестиции в образованието – **секторни квалификационни фондове**, клъстери за умения, центрове за високи професионални постижения и пр. Секторните или специфичните фондове за обучение и квалификация (СФОК) могат да финансират формално и неформално обучение, насочено към осигуряване на заетост или преход към по-качествена заетост. Опитът на отделните държави показва, че СФОК могат

²⁷ Общите разходи за образование в България, продължават да са сред най-ниските в ЕС.

да функционират успешно на би- или три- партитна основа²⁸ и те се изграждат от социалните партньори като част от колективни споразумения на браншово равнище. Това предполага и автономията на СФОК, които специализират според секторна принадлежност, географско положение, професионална същност, професионални категории, юридически статут на компанията или нейния размер. В свой анализ²⁹ от 2020 г. ИСС препоръча да се обсъдят задълбочено основните принципи за финансиране на СФОК и обвързването на разходите с приноса на предприятията (малко, средно, голямо), за да се изведе оптималната формула за тяхното функциониране в България. ИСС акцентира още, че при вземане на решение за създаване на СФОК следва да се обмисли техния брой, като се търси формулата за по-широкообхватни секторни фондове, подпомагащи изграждането на интердисциплинарни умения. Това ще способства мобилността на работниците при динамично трансформиращите се работни места и ще подобри възможностите за учене през целия живот. Чрез прецизен мониторинг и периодична оценка на въздействието СФОК имат потенциала да действат като инструмент, подпомагащ адаптацията на трудещите се към непрекъснато изменящия с пазар на труда. ИСС отбелязва, че до този момент по въпроса за създаването, финансирането, функционирането и управлението на СФОК все още няма консолидирано становище между социалните партньори, което е от особено значение за тяхното въвеждане в практиката.

Демографските характеристики не дават основание за постигане на съществени съответствия между образование и търсенето на пазара на труда единствено чрез мерки, насочени към промени в структурата на тесните области на образование. С други думи, не съществуват значими стимули за пренасочване на обучаващите се в средните и особено във висшите училища от една в друга област на образованието.

Част от решенията за намаляване на несъответствията могат да бъдат възможните промени в условията, при които се наемат специалисти в посока на по-висока

²⁸ ИСС констатира през 2021 г., че най-успешна е групата държави, в които социалните партньори управляват съвместно фондовете за обучение.

²⁹ <https://esc.bg/wp-content/uploads/2021/01/analysis-esc-3-63-2020-bg-1.pdf>

привлекателност на труда, които в крайна сметка биха променили образователния избор на учащите се.

Доколкото факторите, водещи до регистрираните образователните неравенства, могат да бъдат обект на правителствени политики, дотолкова са възможни действия, които да доведат до намаляване на несъответствията между образование и търсене на специалисти на пазара на труда. В този контекст, подобни действия следва да бъдат насочени към улесняване на достъпа на живеещите в селски райони и определени географски региони до образователни възможности, а също и към учащите се от бедни и крайно бедни семейства и семейства, в които езикът е различен от този на образователните институции. Пример за такива действия са отпускането на целеви стипендии в размер, достатъчен за компенсация на разходите от преместване от селски район в градска среда, а също и компенсиращ недостатъчните доходи на семействата на учащите се. Други действия са субсидирането на ученически и студентски общежития в степен, достатъчна да позволи преодоляването на ограниченията на ниските доходи.

/п/

Зорница Русинова

ПРЕДСЕДАТЕЛ НА ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ

Използвани източници

Анкетно проучване на потребностите на работодателите от работна сила (2023)

<https://www.az.government.bg/bg/pages/prouchvane-potrebnosti-2023/>

Белева, И. (без дата). *Неравенствата в образованието и тяхното отражение на пазара на труда в България*. <https://www.president.bg/docs/1540470496.pdf>

Бончева, М. (2020). Фактори за развитие на социални умения при ученици. *Личност Мотивация Спорт*, Том 24, 178.

България 2030. *Национална програма за развитие. Детайлизирана стратегия*.

<https://www.minfin.bg/upload/46210/bulgaria+2030.pdf>

Дечев, Т. (2024). *България в мозайката на глобалните неравенства – бази данни, таблици и диаграми*, ИК ВУСИ,

<https://www.ised.bg/%d0%b1%d1%8a%d0%bb%d0%b3%d0%b0%d1%80%d0%b8%d1%8f-%d0%b2->

[/d0%bc/d0%be/d0%b7/d0%b0/d0%b9/d0%ba/d0%b0/d1%82/d0%b0-](https://www.ised.bg/%d0%bc%d0%be%d0%b7%d0%b0%d0%b9%d0%ba%d0%b0%d1%82%d0%b0-)

[/d0%bd/d0%b0-](https://www.ised.bg/%d0%bd%d0%b0-)

[/d0%b3/d0%bb/d0%be/d0%b1/d0%b0/d0%bb/d0%bd/d0%b8/d1%82/d0-](https://www.ised.bg/%d0%b3%d0%bb%d0%be%d0%b1%d0%b0%d0%bb%d0%bd%d0%b8%d1%82%d0-)

[%b5-%d0%bd/d0%b5/](https://www.ised.bg/%b5-%d0%bd%d0%b5/)

Евростат: educ_uoe_enrs05.

Изпълнителна агенция „Програма за образование“ (2019, 15.03). *Стартира проектът “Подкрепа за успех”, финансиран по ОП „наука и образование за интелигентен растеж” 2014-2020 г.* <https://sf.mon.bg/?go=news&p=detail&newsId=655>

ИСС (2020). Анализ на тема „Нови финансови инструменти за развитие на ученето през целия живот в България“ <https://esc.bg/wp-content/uploads/2021/01/analysis-esc-3-63-2020-bg-1.pdf>

ИСС (2023). Становище на тема „Необходими изменения и допълнения в Закона за професионалното образование и обучение. Въвеждане и възможни подходи за прилагане в националната практика на Препоръката на Съвета относно индивидуалните сметки за обучение и на Препоръката на Съвета относно европейския подход към микродоверията с цел стимулиране на ученето

през целия живот и на пригодността за заетост“ https://esc.bg/wp-content/uploads/2023/05/ESC_4_036_2023.pdf

Конвергентна програма на Република България 2023-2026 г.

https://www.minfin.bg/upload/54908/Convergence+Programme+of+Bulgaria+2023-2026_BG.PDF

МОН (2023, 22.05). МОН: Стартира кандидатстването на училищата по проект „Успех за теб“ <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/oficial-messages/461109-mon-startira-kandidatstvaneto-na-uchilishtata-po-proekt-uspeh-za-teb->

НАПОО (2021). *Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030).*

<https://www.navet.government.bg/bg/media/strategicheska-ramka-obrobuuchene-110321-1.pdf>

НАПОО (2022). Препоръки на Съвета относно индивидуалните сметки за обучение и микроквалификациите за учене през целия живот и пригодност за заетост <https://www.navet.government.bg/bg/preporaki-na-saveta-otnosno-individualnite-smetki-za-obuchenie-i-mikrokvafifikacziite-za-uchene-prez-czeliya-zhivot-i-prigodnost-za-zaetost/>

НАПОО (2024). В Държавен вестник е обнародван Законът за изменение и допълнение на Закона за професионалното образование и обучение

<https://www.navet.government.bg/bg/obnarodvan-e-zakonat-za-izmenenie-i-dopalnenie-na-zpoo/>

Национална мрежа за децата (2024). *Бележник 2024.* https://nmd.bg/wp-content/uploads/2024/04/belejnik2024_web_low-res.pdf

Национална стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017 – 2030. https://www.mon.bg/nfs/2018/01/sstrategy_2030_bg.pdf

НСИ (2024). *Децата в България през 2023 година.*

https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Children2023_0.pdf

НСИ (2024). Статистически данни. Регионална статистика и показатели за мониторинг. Устойчиво развитие. Цели за устойчиво развитие 2030. Цел 4: Качествено образование <https://www.nsi.bg/bg/content/19414/%D1%86%D0%B5%D0%BB-4-%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BE->

<https://www.nsi.bg/bg/content/3344/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%8F%D1%81%D0%BB%D0%B8-%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0-%D0%B2-%D1%82%D1%8F%D1%85-%D0%BD%D0%B0-3112-%D0%BF%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D0%B8-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8>

НСИ (2024, 25.04). *Детски ясли и места в тях на 31.12.2023 година по статистически райони и области*

<https://www.nsi.bg/bg/content/3344/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%8F%D1%81%D0%BB%D0%B8-%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0-%D0%B2-%D1%82%D1%8F%D1%85-%D0%BD%D0%B0-3112-%D0%BF%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D0%B8-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8>

Препоръка на съвета от 22 май 2019 година за висококачествени системи за образование и грижи в ранна детска възраст [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H0605\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H0605(01))

Резолюция на Съвета относно стратегическа рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението с оглед на европейското пространство за образование и отвъд него (2021—2030 г.) 2021/С 66/01 (ОЖ С, С/66, 26.02.2021, р. 1, CELEX: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021G0226(01)))

Симеонова-Ганева, Р. и кол. (2023). *Неравновесия на пазара на труда. Методика за краткосрочно прогнозиране и анализ за развитието на пазара на труда в България*. <https://www.az.government.bg/web/files/PageFile/497/22034/analitichen-doklad.pdf>.

Сметна палата на Република България (2024, 04.07) Сметната палата: качеството на училищното образование се влошава, неграмотността в част от общините е риск за икономическото развитие <https://www.bulnao.government.bg/bg/novini/pressyobshteniq/smetnata-palata-kachestvoto-na-uchilishното-obrazovanie-se-vloshava-negramotnostta-v-chast-ot-obshinite-e-risk-za-ikonomichestkoto-razvitie/>

Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 - 2030) https://www.navet.government.bg/bg/media/strategicheska-ramka_obrobuuchene_110321-1.pdf

- Съвет на Европейския съюз (2022, 28.11). *Съветът предприема действия за повишаване на успеха в училище на децата в целия ЕС*
<https://www.consilium.europa.eu/bg/press/press-releases/2022/11/28/council-takes-action-to-boost-school-success-of-children-across-the-eu/>
- Council of the European Union (2022, 28.11). Council Recommendation on Pathways to School Success and replacing the Council Recommendation of 28 June 2011 on policies to reduce early school leaving
<https://www.consilium.europa.eu/media/60390/st14981-en22.pdf>
- Dowd, T. P., Tierney, J. (2005). *Teaching Social Skills to Youth: A Step-by-step Guide to 182 Basic to Complex Skills Plus Helpful Teaching Techniques*. Boys Town Press.
- European Commission (2018). “*Tracking school dropouts in Bulgaria*”, ESPN Flash Report, No. 2018/30, European Commission,
<https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=19725&langId=en>
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2024). *The twin challenge of equity and excellence in basic skills in the EU – An EU comparative analysis of the PISA 2022 results*. Publications Office of the European Union, 2024, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/881521>.
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2023). *Обзор на образованието и обучението за 2023 г – България*, Publications Office of the European Union, 2023, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/706838>.
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2023). *Education and training monitor 2023 – Comparative report*, Publications Office of the European Union, 2023, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/936303>
- European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2023). *Joint Employment Report 2024 – Commission proposal*. Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/17157>.
- European Pillar of Social Rights. Database* <https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-pillar-of-social-rights/database>
- European Pillar of Social Rights. Scoreboard* <https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-pillar-of-social-rights/scoreboard>

- Guthrie, C., et al. (2022), *OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education: Bulgaria*, *OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/57f2fb43-en>.
- OECD (2019), *PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do*, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/5f07c754-en>
- Republic of Bulgaria (2019). *Bulgaria 2030: Part I Analysis of the Socio-economic Development of the Country After its Accession to the EU*, <https://www.minfin.bg/upload/41549/Bulgaria%202030%20analiz.pdf>
- UIS (n.d.), *UIS.Stat*, *UNESCO Institute for Statistics*, <http://data.uis.unesco.org/>
- UNICEF (2016). *Research on the Social Norms which Prevent Roma Girls from Access to Education - Summary*, *United Nations Children's Fund*, <https://www.unicef.org/bulgaria/media/1891/file/Summary-of-the-report-social-norms-and-roma-girls-access-to-education.pdf>
- WIDE Education Inequalities <https://www.education-inequalities.org/>